

Vladimir Klemenčič

AGRARNA GEOGRAFIJA TUHINJSKE DOLINE

Uvod

V tej razpravi bom poskušal podrobno razčleniti kmetijsko gospodarstvo Tuhinjske doline kot rezultat prirodnih in socialno-ekonomskih razmer.

Pri obdelavi sem upošteval vso dostopno literaturo. Za razlago morfoloških ter drugih prirodno-geografskih razmer in gospodarskih osnov mi je služilo Rakovčev delo »H geologiji in morfologiji Tuhinjske doline«. Precej podrobno je Plešič razčlenil obliko naselij in zemljiško razdelitev v razpravi »Kmetiska naselja na vzhodnem Gorenjskem«. Gospodarsko odvisnost ter povezavo vzhodnega dela doline z Menino pa obravnava Čerček v svoji razpravi »Planine v južnih Kamniških Alpah«. Pičlo literaturo za tolmačenje gospodarskega razvoja in populacijskega gibanja v preteklosti sem dopolnil s podatki iz raznih statističnih priročnikov. Za povojno dobo so mi služili podatki raznih upravnih institucij: Statističnega urada LRS, Okrajnega ljudskega odbora Kamnik in vseh KLO iz območja Tuhinjske doline. Potrebna navodila so mi nudili tudi gospodarski strokovnjaki OLO Kamnik. V največji meri so mi koristili razni nasveti kmetijskega referenta ing. agronomije Prešerna. Težišče mojega dela pa je bilo proučevanje na terenu. Ker se kmetijsko-gospodarske panoge v posameznih letnih časih različno razvijajo in prepletajo, sem opravljal terenska proučevanja v presledkih po nekaj dni od spomladi do zime v letu 1950. Prehodal in pregledal sem vse predele in vasi.

Besedilo razprave dopolnjujejo priložene tabele, ki sem jih sestavil na osnovi statističnega gradiva. Iz karte I je razvidna v tekstu pogosto omenjena razporeditev spodnjega, srednjega in zgornjega pasu. Spodnji pas obsega svet nekako do 500 m visoko, srednji od 500 do 700 m in zgornji kraje nad to višino. Karta II nam pa prikazuje rast prebivalstva med posameznimi popisi prebivalstva od leta 1880 do danes.

I. POKRAJINA

Omejitev predela

Tuhinjska dolina je sinklinalna asimetrična dolina južno od Menine ter njenih podaljškov proti zapadu: Tomanove planine, Grebena in Vovarja, ki tvorijo razvodje med Nevljico in Črno. Na jugu, proti antiklinalni dolini Črnega grabna, omejuje Tuhinjsko dolino razvodni greben, ki teče na vzhodu preko Šipka, proti zahodu pa na Polhovec, nadalje severno od Rakitovca in Lipe, od koder preide na Goli vrh in Kremen severno od Palovč na Tolsto goro.

Za Tuhinjsko dolino štejejo vse porečje Nevljice na zahodu in Motnišnice na vzhodu. V podolžni smeri je dolina razdeljena na štiri manjše prirodne enote. Zahodni predel okoli Nevelj imenujejo domačini Log, predel od Podhruške do Šmartna Spodnji Tuhinj, od tod dalje do Kozjaka Zgornji Tuhinj, skrajno vzhodni del onstran Kozjaka pa Motniško. Glede na vertikalno razporeditev naselij pravijo prebivalstvu vasi dolinskega predela dolinci, tistim, ki živijo v območju terciarnega hribovja, hribovci, prebivalce iz najvišjih, v apniškem pasu ležečih naselij pa imenujejo gorjance. Vsekakor nas že ta preprosta ljudska razdelitev opozori na pisano geografsko rajonizacijo Tuhinjske doline.

Upravno je dolina razdeljena na šest KLO, ki se vrste v podolžni smeri od Nevelj do Motnika. Vsakemu pripada v vsej prečni smeri od severnega do južnega razvodja del ravnine in del hribovja. Porečje Nevljice je razdeljeno na štiri KLO: Nevlje, Srednja vas, Šmartno in Tuhinj, porečje Motnišnice pa na Špitalič in Motnik.

Geološko-morfološki pregled

Tuhinjska dolina spada v območje Posavskega hribovja in predstavlja tako imenovano motniško-tuhinjsko sinklinalo. Na severnem krilu jo loči od Kamniških Alp tektonska prelomnica s smerjo vzhod—zahod, na jugu pa preide na hrbet trojanske antiklinale. Osnovo današnji obliki je ustvarilo gubanje, ki se je verjetno vršilo na meji med zgornjo kreda in srednjim eocenom. V dobi med srednjim eocenom in zgornjim oligocenom so bile posavske gube potisnjene proti severu in pri tem narinjene na psevdosiljske sklade, ki so tvorili vmesno cono med Posavskimi gubami in Savinjskimi Alpami. V tem razdobju pa so bile tudi Savinjske Alpe potisnjene proti jugu. Tako se je vmesna cona izdatno skrčila. Sledilo je še dvoje gubanj: prvo manj intenzivno, na meji med oligocenom in miocenom, ter drugo intenzivnejše, med sarmatom in panonom, ki je premaknilo Savinjske Alpe nad miocenske plasti. Ker je bil pritisk od zapada proti vzhodu čedalje močnejši, je na vzhodu,

kjer je bil največji, zožil današnji del porečja Motnišnice in prevrgel miocenske plasti na mlajše (1, str. 175). V zahodnem delu je dolina širša in skoraj v celotnem obsegu ohranjena, o čemer priča dejstvo, da leže najmlajše sarmatske plasti sredi terciarnega pasu, najstarejše (akvitanke, oziroma, kjer teh ni, burdigalske) pa ob obeh straneh (1, str. 176).

Postpanonski dobi so sledila postopna dviganja, kar je povzročilo erozijo Nevljice in Motnišnice z njenimi pritoki. Vmesno fazo, dobo mirovanj, pa kažejo v večji ali manjši meri ohranjeni nivoji. Zaradi intenzivnejšega dviganja v severnem delu se je današnja Nevljica postopoma prestavljala proti jugu in končno vrezala svojo strugo na mejo med mehkejšimi terciarnimi in trše triadne kamenine. Zato je severno pobočje razmeroma položno s številnimi terasami, južno pa zelo strmo in na mnogih mestih brez teras, kar daje videz asimetrične doline (1, str. 181). Postopnemu vrezavanju in prestavljanju reke proti južnemu robu sinklinale je sledilo vrezavanje stranskih pritokov, ki izvirajo na meji nepropustnih in propustnih kamenin. Rakovec loči poleg panonskega površja tri mlajše pliocenske terase in eno diluvialne starosti, kateri sledijo mlajše, doslej še neproučene terase.

Po dolini je sprva tekla enotna reka proti vzhodu. Ob koncu pliocena pa je razpadla na dva dela, verjetno zaradi intenzivnejšega dviganja v sredi Savinjskih Alp. Od novo nastalega razvodja pri Kozjaku teče proti vzhodu samo še ostanek nekdanje reke, kratka Motnišnica. V približno istem času je grezanje Ljubljanske kotline in dviganje apniškega pasu med Vrhpoljem in Virom okrepilo erozijo tedanjega desnega pritoka Bistrice, ki je z zadensko erozijo pretegnil današnjo Nevljico ter ji spremenil smer proti zahodu (1, str. 181).

Začetno fazo vrezavanja predstavlja panonsko površje na Menini v povprečni višini 1450 m. Naslednji nižji nivo pod Menino leži v višini 1050–1070 m. Za njegovo nadaljevanje proti zahodu smemo šteti naseljene terase pri Poljani (okrog 940 m) in Sovini peči (910 m), ki se nadaljujejo v suhi dolini med Vovarjem in Grebenom ter znižajo na 790 m, še zahodneje na 650 m. Naslednjo fazo tektonskega mirovanja predstavlja pod Menino terasa v višini 820 m, ki se verjetno nadaljuje pri Ravnah v višini 750–760 m ter zniža pri Žubejevu na 640–660 m, pri Zgornjem Hribu pa na okoli 610 do 620 m. Ekvivalent iste starosti zasledimo na južni strani na slemenu, kjer leži Pšajnovica v višini 640–660 m. Najnižji pliocenski nivo je pod Menino, kjer leži naselje Češnjice v višini 680–700 m; do Zgornjega Tuhinja se zniža na 600 m, še zapadneje pa na 580 do 540 m. K isti fazi prištevamo v obliki slemen ohranjene nivoje med pritoki Nevljice in Češnjice. Na enem od njih leži naselje Črni vrh. Proti zahodu se ta nivo zniža in ga zasledimo na podolgovatem slemenu z naselji Mali in Veliki Hrib v višini 600 m. Ostanke še

nižje diluvialne terase opazimo na severni strani jugovzhodno od Golice pri vhodu v ožji del doline Češnjice v višini 620 m. Ta terasa se nadaljuje med Šmartnim in Cirkušami v višini 550—660 m ter se proti zahodu, kjer leže zaselki Stebljevki, Kostanj, Hruševka, Sela, Rožično, Spodnji Hrib, Briše, zniža na 530—510 m (1, str. 176—177).

Panonsko površje in gornji pliocenski nivo sta razvita v celoti v apniških kameninah. Niže pod Menino (820 m) so nivoji vrezani v apnenec, v pasu Ravne—Zubujevo jih sestavljajo nepropustne kamenine tršnega porfirja in mehkejših skriljavcev, dalje na zahodu pri Porebru in Zg. Hribu pa ponovno preidejo na apnenec. Ostali nižji nivoji so samo pri Češnjicah in Črnem vrhu v apnencu, povsod drugod so vrezani v nepropustne kamenine.

V vzhodnem delu sinklinale, v povirju Motnišnice, so terase manj izrazite. Strma, precej razrezana pobočja sestavlja dolomit, v razmeroma ozkem dnu pa so v ožjem pasu vložene precej razrezane mehkejše terciarne kamenine.

Različna odpornost kamenin je povzročila raznovrstne morfološke oblike, kar se odraža v današnji pokrajinski sliki. Zgornji, precej strmi apniški pas je zaradi propustnosti predel zakrasetvanja. Slabo ohranjene nivoje predstavljajo lahko proti dolini nagnjene, ob pobočje prislonjene ozke terase s smerjo vzhod—zahod. Nižji, osrednji terciarni pas pa kaže zaradi slabe odpornosti kamenin močno razrezan relief. Nivoji so ohranjeni le v obliki ozkih, nikjer povsem ravnih slemen. Med seboj so ločeni po številnih grapah potokov, ki z desne pritekajo v Nevljico; k tem nevljiškim pritokom pa se zbirajo z desne in leve strani stranske grape, ki se postopoma zadensko vrezujejo v že tako slabo ohranjene nivoje. Na severni strani prevladujejo podolgovata slemena smeri sever—jug, v povirju Nevljice pa slemena smeri vzhod—zahod in jugovzhod—severozahod. Že po zunanjem videzu je drugačen manjši kompleks tršnega porfirja pri Ravnah; razrezanost je tam manjša, terasa pa obsežnejša in bolje ohranjena kot enako stare terase na lapornatih kameninah.

Za gospodarsko izrabo tal je važno, v katero smer so nagnjena pobočja. Ekspozicija pobočij je v Tuhinjski dolini dokaj različna. Južna, iz apnenca sestavljena ter proti severu obrnjena stran doline je v pretežni meri osojna, pri severnih, na jug obrnjenih pobočjih pa se menjajo prisojne in osojne lege. V višjih legah na manj razčlenjenem, iz apnenca sestavljenem pobočju prevladuje prisojni svet. Na osrednjem terciarnem, po grapah razčlenjenem predelu je ekspozicija različna. Podolgovata slemena ter proti jugu obrnjena pobočja so večinoma prisojna, proti jugozahodu obrnjene strani pa osojne.

Povsem ravnega sveta je v Tuhinjski dolini razmeroma malo. Večji kompleks ga je v današnjem dnu ter na nižjih terasah (410 m) ob spodnjem toku Nevljice v okolici Nevelj in Vrhpolj. Precej

ravnega sveta je še med Podhruško in Lokami, kjer je dolina iste reke v svojem razširjenem delu zapolnjena z usedlinami nepropustnih kamenin in je zato še danes vkljub regulaciji precej močvirna. Manj obsežni predeli ravnega sveta so le še ob zgornjem toku Nevljice, ob Češnjici in Tuhinjščici ter onstran Kozjaka ob Motnišnici v okolici Motnika.

Podnebje

O podnebjju Tuhinjske doline je težko govoriti, ker imamo o njem le malo podatkov. V vsej dolini je daljše razdobje delovala le meteorološka postaja nižjega tipa v Zg. Tuhinju. Letni povpreček padavin znaša za razdobje 1925—40 1451 mm. Razporejene so skozi vse leto z viškom v jeseni. V zimskih mesecih jih je od decembra do marca od 50—90 mm, od aprila do avgusta 100—140 mm, od septembra do novembra pa od 140—180 mm mesečno (2).

Podnebne in vremenske razmere v Tuhinjski dolini zaradi višinskih razlik brez dvoma niso povsod enake. To nam kaže razporeditev prirodne vegetacije in kulturnih rastlin po višinskih pasovih. Odsotnost nekaterih za pozebe občutljivejših rastlin v dnu doline nas opozarja, da nastopa slana tam bolj zgodaj kot na više ležečih pobočjih srednjega pasu.

Hidrogeografija

Hidrografske razmere so dokaj ugodne. Po dolini tečeta in odvajata vodo dva večja vodotoka. Od Kozjaka navzdol teče krajša Motnišnica kot pritok Bolske (porečje Savinje), na zahod pa Nevljica, pritok Bistrice (porečje Save). Na severni strani doline zgornja apniška pobočja zaradi propustnosti apniških kamenin nimajo stalnih potokov. Voda teče po plitvih koritih le v dobi deževja. Na meji med propustnimi in nepropustnimi kameninami izvirajo številni potoki, ki tečejo z desne v Nevljico po globoko vrezanih grapah. Z južnega apniškega pobočja pa Nevljica in Motnišnica ne dobivata pomembnejših pritokov. Največji pritok zgornje Nevljice je Češnjica, ki izvira pod Menino. Dalj časa teče po dolini, ki je vzporedna z Nevljico, a ločena od nje po nizkem grebenu. Izliva se v Nevljico pri Šmartnem, a je tam od nje po svoji vodnatosti pomembnejša.

Vodnatost je spričo ugodne razporeditve padavin skozi vse leto precej enakomerna, z viškom jeseni zaradi večje količine padavin. Minimum padavin v zgodnji pomladi krije topljenje snega v višjih predelih. Jeseni in spomladi, pogostoma pa tudi poleti ob priliki hujših nalivov, prestopajo potoki bregove in preplavljajo travnike. V zadnjih letih pred drugo svetovno vojno so z regulacijami v

širšem delu med Lokami in Podhruško ter v Nevljah pri Kamniku preplavljanje sicer omejili, niso pa še popolnoma preprečili, da ne bi ob najhujših nalivih prišlo do poplav.

Gozd

Prirodno pokrajino predstavlja gozd, ki še vedno zavzema nad polovico celotne površine. Na južni strani je človek zaradi strmih pobočij in osojne lege izkrčil samo manjše komplekse. Na severni strani pa prekriva gozd tja do višine 900 m le za obdelavo manj primerna osojna in strma pobočja. Še više je človek le na Menini in na njenem južnem pobočju izkrčil del gozda za pašnike.

Gozd sestavljajo iglavci in listavci, ki nastopajo v posameznih pasovih kot čisti ali mešani gozdovi.

Južno pobočje pokriva razen manjših kompleksov iglasti gozd. Izjema so pobočja grap na vzhodu pred Kozjakom, kjer na zahodno obrnjenih pobočjih pri 500–600 m višine nastopa mešani gozd, ki se v višini 800 m prične mešati z mecesnom in brezo.

Na severni, prisojni strani, ločimo glede na razporeditev posameznih vrst gozda dvoje področij: južno pobočje Menine ter južno pobočje Tomanove planine in Vovarja. V prvem primeru sega to stran Kozjaka od dna doline do 600 m, onstran v porečju Motnišnice pa do okrog 700 m iglasti gozd, ki preide ponekod najprej v mešani gozd, marsikje pa brez prehodov v listnati gozd. V tem pasu je v spodnjem delu na kakih 100 m višinske razlike zastopano hrastovo grmičevje, ki prehaja navzgor v bukov gozd, v višini 1100–1200 m pa preide v mešani gozd s prevladovanjem bukve in smreke. Od okoli 1300 m navzgor pa postopoma prehaja v čisti iglasti gozd s prevladovanjem smreke in jelke, ki se ji v zgornjem delu pridruži mecesen. Na južnem pobočju Tomanove planine in Vovarja ločimo v glavnem tri pasove. Spodnji je pas iglastega gozda (smreka in jelka), ki sega od dna doline do 450 m na zahodu in okoli 550 m na vzhodu. Temu sledi pas mešanega gozda (bukev, hrast, smreka) do 800 m na vzhodu in 700 m na zahodu. V pasu mešanega gozda so dna grap porasla z iglavci, desna, proti jugovzhodu nagnjena pobočja z mešanico bukve in hrasta, leva, proti jugozahodu nagnjena, osojna, pa z mešanico smreke in bukve. V pasu od 700–800 m do razvodja prevladujejo iglavci z največjim deležem smreke.

Poselitev, tipi naselij in zemljiška razdelitev

Tuhinjska dolina je danes razmeroma močno poseljena. Južna stran, razen osrednjega dela zahodno od Kozjaka okoli Pšajnovice in Lipelj, je zaradi slabih naravnih pogojev za kmetijstvo skoraj povsem neposeljena. V glavnem ločimo dvoje gosteje naseljenih področij. Prvo so dolinska naselja ob cesti, drugo pa osrednji pas

hribovja na severu v višini od 500—700 m. Više je tudi na severni strani naseljenost redkejša. Zgornja meja naselij je najvišja pri Poljani (920—940 m) in Sovini peči (910 m); na vzhodu, pri Okrogu, se zniža na 800 m, na zahodu pri Zg. Hribu pa na 620 m.

Naselitev je v dolino po vsej verjetnosti prodirala postopoma. Za predzgodovinsko dobo nimamo virov. Vir o ustanovitvi hospitala sv. Antona, ki je predhodnik današnjega Špitaliča, omenja že za-

Sl. 1. Obcestno naselje *Laze*, ki s svojim imenom, raztegnjeno obliko in položajem ob cesti opozarja na mlajši nastanek na skrčenem gozdu ob cesti

selek Češnjice, kar kaže, da so naselja ob cesti mlajša ne le od vasi na ravnini, temveč tudi od vasi v hribih (3, str. 81). Na zgodnjjo poselitev v slovanski dobi opozarja razprostranjenost tipa prvotnih zaselkov, ki jih ima Kos za družbeno kolektivno nastale enote in jim pripisuje isto starost kot sklenjenim vasem na ravnini (3, str. 80). Na postopno poselitev nas opozarjajo tudi imena. Ime »Tuhinj« je izpeljanka iz slovanskega imena Tuh, s katerim navadno označujejo sklenjena, kolektivno organizirana naselja. Na mlajšo starost nas opozarjajo imena naselij, ki se nanašajo na tamošnja zemljišča, n. pr. Loke, ali ki spominjajo neposredno na krčenje, n. pr. Laze (3, str. 85—86). Tudi imena kakor Veliki in Mali Hrib, Velika in Mala Ravan ter Zgornji in Spodnji Hrib, pa tudi Zgornji Motnik nas opozarjajo na postopno poselitev. Po Ilešičevem mnenju velja oznaka »mali« in »zgornji« v večini primerov za mlajša naselja (3, str. 62).

Naselja v dolini pripadajo večinoma oblikam z zemljiško razdelitvijo na grude. Najbolj razširjen je tip prvotnih zaselkov, kjer pripadajo posameznim kmetijam zemljišča nepravilnih parcel, a le na bližnjih kompleksih vaše zemlje. Ta tip bolj ali manj prevladuje v dnu doline (Buč, Šmartno, Podhruška). Značilen pa je tudi za osrednji del hribovja (Kostanje, Zg. Tuhinj, Češnjice, Okrog, 3, str. 60). Za tamošnje zaselke je značilna lega na meji dveh pokrajinskih elementov, kar ugodno vpliva na prepletanje dveh različnih kmetijsko-gospodarskih panog. Po legi in zemljiški razdelitvi se popolnoma razlikujejo naselja v hribovju zahodno od Gradišča, ki imajo obliko rahlo sklenjenih, večinoma po dolgem po slemenih in terasah ležečih zaselkov. Kulturno zemljišče posameznih kmetij je arondirano in sega od doma do gozda (Poreber, Tučna, Hrib, Znojile, Markovo, Studenec, Rožično, Sela, Žubejevo, Snovik, Trobelno, Prapreče, Ravne in Hruševka). Isti tip naselij dobimo na morfološko podobnem svetu južnega pobočja pri Pšajnovici, Lipljah in Vel. ter Malem Hribu (3, str. 65). Na vzhodu nad Špitaličem in Motnikom prevladujejo samotne kmetije v prepletanju z drugotnimi zaselki, ki nastopajo tudi na nižjih predelih doline pri naseljih Sidol, Vir itd. Pri samotnih kmetijah so zemljišča sklenjena v celku, pri drugotnih zaselkih, ki so nastali iz kasneje razdeljenih samotnih kmetij, pa so parcele posameznih kmetij razporejene s parcelami sosednjih kmetij vred izključno le v eno smer (3, str. 64).

Medtem ko je ostala zemljiška razdelitev v glavnem nespremenjena, so naselja sama ob cesti že zgubila prvotno fiziognomijo zaselka, k čemur so pripomogli ekonomsko-historični momenti Cesta, ki vodi skozi Tuhinjsko dolino, je bila v srednjem veku glavna prometna zveza med Ljubljansko in Celjsko kotlino. Priklicala je k sebi gostilničarje, trgovce, obrtnike in tovarnike, kar je povzročilo nastanek posebnega tipa vasi z daleč vsaksebi ob cesti stoječimi furmanskimi domovi. To velja za Vrhpolje, Srednjo vas in Loke, do neke mere pa tudi za Buč, Šmartno in Laze. Na to dobo nas spominja nekdanj važni trg Motnik s svojimi velikimi hišami, ki je danes le središče majhnega agrarnega območja. Razvoj in vlogo Motnika v preteklosti nam je prav nazorno opisal Urankar (4).

Ko se je kasneje promet znova preusmeril na staro rimsko cesto skozi Črni graben, so se vasi ob tuhinjski cesti vrnile h kmetijstvu, le njihova oblika spominja še na nekdanjo funkcijo.

Tuhinjska dolina kaže tedaj interesanten primer, kako se spreminjajo prometnogospodarske funkcije pokrajine pod vplivom menjave družbenih faktorjev.

Znatno sta se kot sedeža predjožefinskih farâ povečali naselji Zg. Tuhinj in Šmartno, kjer so poleg cerkve vzrasli župnišče, občina, gostilna in vse, kar je značilno za jedro takih naselij (3, str. 85).

II. PREBIVALSTVO

Pregled rasti prebivalstva v luči gospodarskega razvoja (karta II)

Za proučitev gospodarskih razmer, rasti prebivalstva in sprememb v njegovi strukturi vse do srede XIX. stol. nimamo virov.

Po preusmeritvi prometa na Črni graben se je po vsej verjetnosti del agrarnega prebivalstva izselil, drugi pa so se začeli ukvarjati s kmetijstvom. Izkrčili so gozd, kjer je bilo le malo za obdelavo primerne zemlje, v novejši dobi pa so začeli boj za izsušitev močvirnatega dna doline, kar se jim je do neke mere posrečilo.

V drugi polovici XIX. in začetku XX. stol. zrcali populacijsko gibanje Tuhinjske doline kakor drugod v Sloveniji vplive in zakone takratnega razvoja kapitalistične ekonomike. Obdobje od 1880 do 1910 pomeni dobo izseljevanja. Iz Slovenije se je izselil skoraj ves prirodni prirastek odraslega prebivalstva, kar je povzročilo v mnogih predelih stagnacijo, ponekod pa celo zmanjšanje števila prebivalstva. Vendar se je v tej dobi že pričela konjunktura za prodajo lesa. Močnejše izkoriščanje lesa je dalo tudi Tuhinjem večje možnosti zaslužka doma v dolini. Pri tem so zaslužili kmetje lastniki gozda, pa tudi mali kmetje in kajžarji, ki so sekali in prevažali les v dolino. To je povzročiločasne spremembe v populacijskem gibanju. Zato kažejo že rezultati štetja iz leta 1910 v primerjavi s štetjem iz 1900, da lahko prevladujejo šteвне enote, v katerih je prebivalstvo narastlo (7, 8). Še stopnjeval se je ta razvoj v povojni dobi, ko je konjunktura v lesni trgovini dosegla svoj višek. To nam pokaže primerjava med popisi 1910 in 1931. Od 43 števnih enot iz območja Tuhinjske doline je število prebivalstva pri 21 narastlo, pri 16 padlo, pri šestih pa stagniralo (8, 9).

Popisi prebivalstva od leta 1900 dalje kažejo pri naseljih Nevlje, Olševke in Vrhpolje v primerjavi z 1880 porast prebivalstva, na kar je brez dvoma vplival postopni razvoj industrije v malo oddaljenem Kamniku.

Primerjava med popisi 1931 in 1948 kaže rezultate treh, za populacijsko gibanje različnih obdobj. Obdobje med 1931 in 1941 pomeni nadaljevanje kapitalistične ekonomike, 1941—1945 vojno dobo s primernim opustošenjem, 1945—1948 pa preusmeritev gospodarskega sistema, prehod v novo družbeno ureditev s socialistično ekonomiko. Vsaka od teh faz daje populaciji svoj pečat. Pomanjkanje vmesnih podatkov otežkoča razčlenitev posameznih obdobj. Popis 1931 je rezultat relativno še ugodnih gospodarskih razmer, eno leto za konjunktornim viškom, 1948 pa začetni stadij socialističnega gospodarstva. Čas popisa prebivalstva leta 1931 pomeni glede na možnosti zaposlitve v kljub začetku gospodarske krize ugodno stanje. Število zavarovanih delavcev v Sloveniji je

1931 preseglo 90.000. Leta 1937 v dobi ponovne, toda šibkejšje konjunktore v gospodarstvu, je znašalo 85.000 (12, str. 67). Možnost zaposlitve je imel tedaj le prirastek neagrarnega prebivalstva, za agrarni del pa ni bilo izgledov. Tej neugodnosti se je pridružila še omejitev izseljevanja v inozemstvo zaradi krize in pozneje zaradi vojne nevarnosti. Prirastek odraslega prebivalstva v Sloveniji so cenili v obdobju 1920—1930 letno na 9.800 (13, str. 94). V času 1931—1941 je iz raznih vzrokov še narasel. Ker je s tem delež agrarnega prebivalstva, ki je ostajal doma na deželi, narastel, se mi ne zdijo pretirane trditve, da je relativno in absolutno število agrarnega prebivalstva precej narastlo in preseglo stanje iz leta 1931.

Kriza je močno prizadela tuhinjskega kmeta, ki je v času konjunktore posvečal veliko skrb prodaji lesa, ostale kmetijsko-gospodarske panoge, zlasti nekdanj važno živinorejo, pa močno zanemaril.

Krizi se je pridružila še prepoved izvoza lesa v Italijo. Les je bilo še po nizki ceni težko prodati. Tako je izgubil dohodek kmet lastnik kot prodajalec lesa, pa tudi kajžar in mali kmet, ki so zaslužili kruh zase in za svojo družino s sečnjo in prevozom lesa. Viri dohodkov so se krčili, število prebivalstva pa naraščalo. Absolutno število prebivalstva je leta 1931 znašalo 4.938, 1948 pa 4361 (9, 10), kar pomeni nazadovanje za okoli 12 %. To nazadovanje gre v glavnem na račun razmer v medvojni in povojni dobi (1941 do 1948), medtem ko je število prebivalstva iz vzrokov, o katerih smo že govorili, v razdobju 1931—1941 postopoma naraščalo. Tuhinjska dolina je bila od začetka do konca vojne središče narodnoosvobodilnega gibanja v kamniškem okraju. V njej so partizani stalno držali svoje postojanke. Okupator jih je nenehno napadal ter pri tem ropal, požigal in pobijal po dolini. Skupno število žrtev med pristaši narodnoosvobodilnega pokreta znaša v vsej dolini 183 (14). Po vojni se je del prebivalstva, ki je živel do 1941 v Tuhinjski dolini, izselil zaradi možnosti zaposlitve v industriji. Če bi mogli številčno zajeti vse vojne žrtve in povojne izseljence, bi se nam nedvomno pokazalo, da je bilo število prebivalstva leta 1941 znatno večje kakor leta 1948.

Povojni odtok prebivalstva je samo dokaz za močno agrarno prenaseljenost Tuhinjske doline pred vojno. Poljedelska gostota je namreč leta 1931 povsod presegala 200, čista kmetijska je pa znašala okoli 100 (Nevlje 92, Loke 135, 15, str. 63, 16).

Socialno-posestne razmere

Neugodno so vplivale tedaj tudi socialno posestne razmere, ki se do danes še skoraj nikjer niso spremenile. Tu razlikujemo med zapadnim delom, kamor spadajo KLO Nevlje in med kraji znotraj doline (17).

V notranjosti pripada polovica gospodarstev skupinam z več kot 10 ha zemlje, ki imajo skoraj povsod v svojih rokah nad 80 % kmetijske zemlje. Ostalih 20 % kmetijske zemlje odpade na polovico gospodarstev z manj kot 10 ha zemlje. Med temi gospodarstvi je po številu največ manjših obratov nekmetov obrtnikov, kajžarjev in delavcev. V Srednji vasi in Šmartnem jih je 15 % v Tuhinju 24 %, v Špitaliču 3,4 % in v Motniku 35 % od vseh gospodarstev. Seveda jim pripada le manjši del kmetijske zemlje. Tudi glede na samo obdelovalno zemljo in pašnike je odstotek skoraj isti.

V območju KLO Nevlje, kjer se zlasti v dolinskih naseljih Nevlje, Vrhpolje in Olševke že od začetka XX. stoletja postopno uveljavlja gospodarski vpliv mesta Kamnika, so posestne razmere povsem drugačne. Tam pripada nekmetovalcem 65 % vseh kmetijskih obratov. Njihovi gospodarji so večinoma delavci. Deloma so doseljenci, ki so si kupili parcele za hišo in manjši kos slabšega zemljišča za njivo. Drugi pa so dediči razdeljenih kmetij, ki so si poiskali dela v industriji, ker jih kmetijstvo na premajhnem posestvu ni moglo več preživljati. A ne samo število obratov, tudi delež zemlje, ki pripada nekmetovalcem, je tu močnejši kakor kjer koli v notranjosti doline. Obsega 33,4 % orne ali 23 % vse kmetijske zemlje. Posestni skupini gospodarstev z nad 10 ha pripada le 18,7 % gospodarstev, ki posedujejo velik del kmetijske (46,6 %) in pašniške (68,8 %) a relativno manjši del (le 35 %) obdelovalne zemlje. Med večje skupine spadajo gospodarstva od 5—10 ha, ki jim pripada 10,2 % gospodarstev, 14 % kmetijske in 17 % obdelovalne zemlje. Skupini z 2—5 ha pripada le eno gospodarstvo. Na Vrhpolju je zadruga, ki združuje dvoje gospodarstev in ima 0,5 kmetijske in 0,8 % obdelovalne zemlje KLO Nevlje.

Še bolj jasno podoba gospodarskih razmer nam kažejo deleži posameznih posestnih skupin na orni zemlji. Tudi pri tem se KLO Nevlje razlikuje od notranjosti doline. V notranjosti doline imajo gospodarstva z nad 15 ha okoli 2—3 ha orne zemlje, nekoliko manj v Špitaliču (1,9 ha), največ pa v KLO Srednja vas (3 ha). V skupini od 5—15 ha niha orna zemlja na eno kmetijo med 1—2 ha. V Motniku imajo gospodarstva skupine od 5—8 ha povprečno le 0,79 ha orne zemlje. V skupini od 2—5 ha imajo povprečno od 0,5—1 ha, v skupini od 0—2 ha le okoli 20 a orne zemlje. Približno isto podobo nam kaže udeležba posameznih gospodarstev na travnikih. Pašnikov posedujejo gospodarstva do 8 ha manj od enega ha, večja pa od 1—2 ha. V KLO Tuhinj, kamor spadajo vasi, ki imajo pašnike na Menini, pride na gospodarstvo z nad 15 ha skupne zemlje 7,14 ha, v Motniku pa 3,88 ha pašnika.

V KLO Nevlje imajo vsa gospodarstva posestnih skupin od 2—10 in od 15 ha dalje povprečno okoli 1 ha orne zemlje, gospodarstva z 10—15 ha pa 1,85 ha. Pašnikov imajo gospodarstva od 5—10 okoli 1 ha, gospodarstva v skupini nad 10 ha pa 2,5—3 ha.

Razmeroma precej zemlje imajo nekmetovalci. Pri njih odpade na gospodarstvo povprečno 40 a orne, 15 a pašnika ali 80 a kmetijske zemlje.

Pred zadnjo vojno je veljalo naziranje, da je za preživetje petčlanske družine v Sloveniji potrebno povprečno 5 ha celotne zemlje, na Prekmurski ravnini 4–5,6 ha, na Goričkem, kjer je svet gričevnat, več gozda in zemlja slabše kakovosti, pa 6,7–7,8 ha (18, str. 87). Toda povsod tam je delež orne zemlje izdatno večji, razen tega se po rodovitnosti s tamošnjo zemljo Tuhinjska dolina ne more niti primerjati.

V Tuhinjski dolini je po vsej verjetnosti povprečno število družinskih članov pred vojno preseglo 5 ter ga ponekod verjetno presega še danes. Težko je brez podrobne proučitve presoditi, koliko zemlje je v danih prirodnih pogojih potrebno za preživetje kmečke družine. Vsekakor bi je bilo potrebno vsaj 12–15 ha. Videli smo, da ima toliko zemlje le manjši del gospodarstev. Če pa še vpoštevamo, da leže večje kmetije v višjih, za obdelavo manj ugodnih predelih, smemo trditi, da je bilo glede na število ljudi pred vojno le malo gospodarstev, kjer bi dohodek zadoščal potrebam tedanjega življenjskega standarda.

Izseljevanje in sezonsko delo

Do začetka krize so bile življenjske razmere vsaj pri večjih kmetih od 10 ha dalje nekako zadovoljive, ker so si lahko pomagali s prodajo lesa. Po letu 1930 so se tudi te velike kmetije po svoji pasivnosti pridružile vsem drugim manjšim, ki že dotlej niso mogle shajati.

Prebivalstvo si je skušalo pomagati na razne načine. Domačini pravijo, da so se pred prvo vojno izseljevali v Ameriko, v prvih letih po prvi svetovni vojni v zapadnoevropske države, poleg tega pa tudi v druge kraje Slovenije. Točnega števila ni mogoče dobiti za nobeno obdobje.

Poleg izseljevanja je bilo značilno tudi odhajanje na sezonska dela. Dokler je šel les v promet, so odhajali v času, ko ni bilo posla na polju, sekati in spravljati les v gozdove Tuhinjske doline, precej pa tudi v gozdove v zgornji Savinjski dolini.

V Tuhinjskih hribih dozori žito in seno tri do štiri tedne kasneje kot v Ljubljanski kotlini. V času pred žetvijo in košnjo niso imeli dela na svojih njivah, zato so odhajali moški na košnjo v okolico Vodice in Skaručne, ženske pa na žetev na Ljubljansko polje v bližino Ljubljane (Kleče), manj tudi v druge kraje Kamniško-menškega polja. Pomagale so tam pri žetvi vseh žit, potem pa nekatere še pri žetvi v nižjih krajih Tuhinjskih hribov, nakar so končno pozele doma. Na sezonsko delo so hodili sinovi in hčere vseh srednjih in manjših kmetov ter kajzarjev, zlasti hribovci iz

porečja Nevljice. Njihovo število ob koncu XIX. stol. in v začetku XX. stol. cenim po svojih poizvedbah na 60—80 moških in nad 100 žensk.

Ko so poželi in zmlatili doma vsa žita razen ovsa, so odšli isti ljudje na obiranje hmelja v Savinjsko dolino. Ker obiranje hmelja ni težko delo, so šle tja povečini ženske in otroci od 12. leta starosti dalje. Moške so potrebovali le za ruvanje kolov, zato jih je bilo manj. Odhajali so navadno v skupinah. Ko je kmet v Savinjski dolini ugotovil letino hmelja in število potrebne delovne sile, je sporočil običajnemu vodji, ki je obvestil ljudi iz bližnjih zaselkov. Sredi avgusta so se zbrali in odpeljali z vozom, navadno iz istih zaselkov vsako leto k istemu kmetu. Iz vse doline je bilo na obiranju hmelja leta 1938 85 (19, str. 5), 1940 pa 88 ljudi (20, str. 30—31). Pri tem so vpoštevane le nekatere občine; vasi Podhruško, Hruševke in Nevlje, od koder so hodili v velikem številu, pa statistika ni zajela. Po izjavi domačinov sodim, da so navedbe pomanjkljive. Število odraslih je bilo po sodbi nekdanjih vodij skupin znatno večje, vsaj 150, z otroci pa 200. Seveda velja to le za leta z normalno letino.

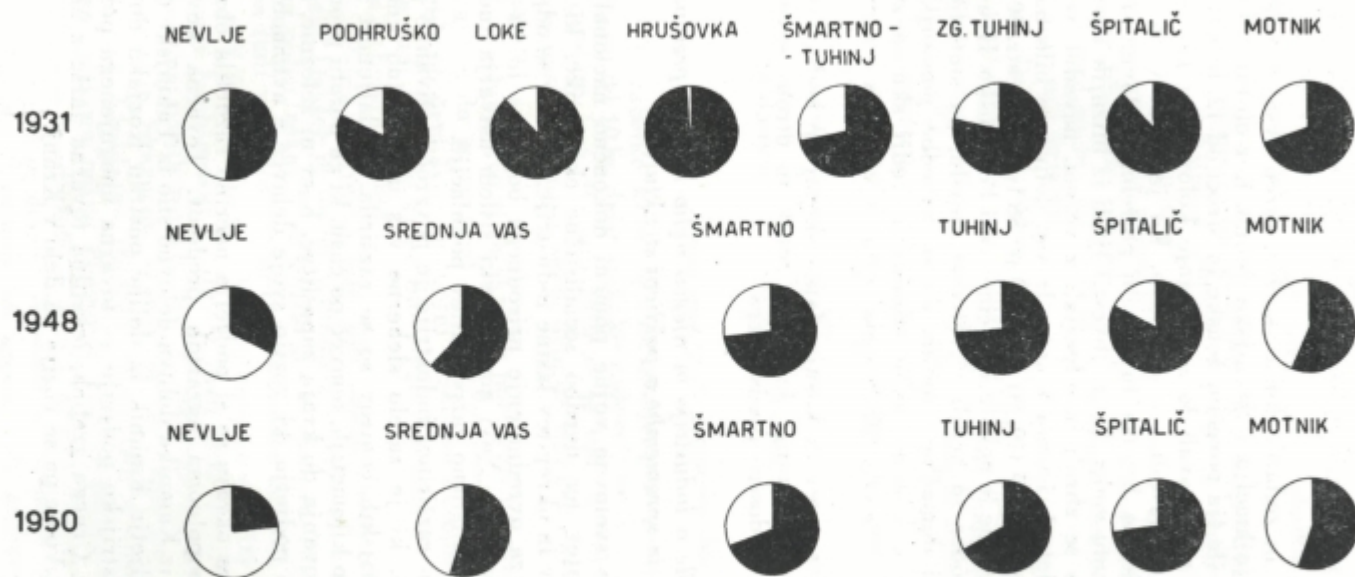
Medtem ko na žetev in košnjo danes skoraj ne hodijo več, je leta 1950. odšlo na obiranje še dokaj žensk in otrok; seveda to število še zdaleč ne dosega predvojnega.

Odtok delovne sile v industrijo in njegov vpliv na rast prebivalstva in spremembe v poklicni strukturi

Konec druge svetovne vojne pomeni dokončno nacionalno in socialno osvoboditev ter uvedbo socialistične ekonomike, ki ji je osnova ustvaritev in okrepitev lastne industrije, s čimer se odpirajo široke možnosti za ovrednotenje prirodnega bogastva in za polno zaposlitev prebivalstva. Novi gospodarski sistem ustvarja tudi pogoje za novo, socialistično razporeditev populacije.

Ustvaritev in razširitev industrije je povzročila živahno populacijsko gibanje, ki je zajelo sleherno vas in samotno kmetijo. Območja industrijskih centrov so se razširila. Oddaljenost kraja ne merimo več po kilometrih, temveč po času, ki ga porabi prometno sredstvo od stanovanja do kraja zaposlitve. Kjer ni železnic, skrbe za ugodne zveze podjetja, ki vozijo svoje delavce z avtomobili na delo.

V Kamniškem okraju so si podjetja načrtno razdelila območja doslej skoraj popolnoma agrarnih predelov. Tovarna kovinske industrije Titan iz Kamnika dobiva delovno silo iz Tuhinjske doline do Kozjaka. Podjetje Kamnik iz doline onstran Kozjaka do Motnika, lesno industrijsko podjetje — tovarna upognjenega pohištva — na Duplici iz Črnega grabna, tekstilna tovarna Jarše z Moravškega, iz okolice Vodic pa se vozijo na delo v Kranj.

Razmerje med agrarnim in neagrarnim prebivalstvom pri popisu 1931 po občinah ter 1948 in 1950 po KLO Tuhinjske doline

(zapolnjeni del kroga pomeni delež agrarnega prebivalstva, ostali del pa prebivalstvo drugih poklicev)

V horizontalni smeri kažejo krogi padanje deleža neagrarnega prebivalstva. V vertikalni smeri pa se kaže postopno naraščanje neagrarnega prebivalstva med popisi v letih 1931, 1948 in 1950

To novo populacijsko gibanje nam zlahka razloži razlike, ki nam jih kaže primerjava poklicne strukture in števila prebivalstva med predvojnim popisom leta 1931 in povojnim leta 1948. Kot že omenjeno, kaže popis iz leta 1931 glede na relativno in absolutno število v neagrarnih poklicih zaposlenega prebivalstva v Sloveniji razmere, ki se do vojne niso več ponovile, popis iz leta 1948 pa zaključek obnove ter začetek socialistične graditve z načrtnim gospodarstvom. Zaradi nadaljnega gospodarskega razvoja, ki je pritegnil še več delovne sile s podeželja, sem pričakoval znatne spremembe poklicne strukture in števila prebivalstva tudi po letu 1948. Zato sem na osnovi družinskih kartotečnih listov izvedel februarja 1950 nekakšen popis prebivalstva po KLO. Primerjava teh podatkov s štetjem 1948 nam pokaže, da je prišlo v kratkih dveh letih do takšnih sprememb, kakršnih ni v predvojni dobi bilo v dvajsetih letih.

Če primerjamo najprej poklicno strukturo samo po KLO, bi razdelili dolino v tri dele: na območje neveljskega KLO do Kavrana, na osrednji del doline ter na skrajno vzhodni del, to je porečje Motnišnice. Nevlje so že pred zadnjo vojno spadale v gospodarsko območje Kamnika. Kmetje so se postopoma spreminjali v delavce. Delež neagrarnega prebivalstva, ki je bil že pred vojno močan, je po vojni še znatno narasel. Danes živi le še 23 % prebivalstva od kmetijstva (1931 : 49,8 %, 1948 69,7, 1950 : 77 % neagrarnega prebivalstva).

Osrednji del od Srednje vasi do Špitaliča je bil najbolj agraren. Tu je živelo leta 1931 80—90 % prebivalstva od kmetijstva (Šmartno 72,6 %, Hruševka 99,4 %). Neagrarni del so predstavljali obrtniki, ki so delali le za lokalne potrebe. Ta predel je v povojni dobi doživel znatne spremembe. Največje kažejo nekdanje občine Loka in Podhruška, to je današnji KLO Srednja vas, kjer je delež neagrarnega prebivalstva s predvojnih 10 % narasel 1948 na 37 % in 1950 na 46 %; drugod v Šmartnem, Tuhinju in Špitaliču pa je narasel od 10—15 % na 25—30 %. Šmartno samo je že leta 1931 imelo okoli 27 % neagrarnega prebivalstva, vendar je bil skupni povpreček občin Hruševke in Šmartna, ki ju obsega skoraj v celoti današnji KLO Šmartno, znatno nižji.

Tretji predel, območje Motnika, je štel že pred vojno 29,8 % neagrarnega prebivalstva. To so bili predvsem obrtniki, žagarji in mlinarji, ki so delali za lokalne potrebe, ter čevljarji in usnjarji, ki so prodajali svoje izdelke na sejmihi tudi drugod po Sloveniji. Tudi tu je po vojni do leta 1948 neagrarni del prebivalstva še narasel (na 39 %). Toda zdaj ne gre več za obrtnike, temveč za delavce, zaposlene v tedaj še obratujočem rudniku, ter za tiste, ki se vozijo vsak dan v Kamnik. Delež neagrarnega prebivalstva raste še dalje in je leta 1950 znašal 43,2 % (21, 22, 23).

Tabela I.

Poklicna struktura prebivalstva nekaterih

Naselje	Kmetijstvo				Obrt in ind. (delavci)				Obrt (samostojni obrtniki)			
	(v % vsega preb.)	akt. (v % akt. preb.)	Pri akt. raz- merje M - Z v %	Raz- merje A - P v %	(v % vsega preb.)	akt. (v % akt. preb.)	Pri akt. raz- merje M - Z v %	Raz- merje med A - P v %	(v % vsega preb.)	akt. (v % akt. preb.)	Pri akt. raz- merje M - Z	Raz- merje med A - P
Nevlje . .	24,8	21,7	52—48	45—51	47,2	46,8	56—44	54—46	5,8	2,8	100	31—69
Srednja vas .	34	38	38—62	65—35	42	43	72—28	54—46	6	5	75—25	56—44
Loke . . .	55	63,2	25—75	59—41	23,8	20,3	92—8	44—56	13,1	7,7	100	30—70
Buč . . .	58,4	61,5	48—52	43—57	22,7	23,2	53—47	42—58	6,3	5	100	30—70
Šmartno . .	50	59	54—46	43—57	35,4	34,4	67—23	46—54	—	—	—	—
Motnik . . .	39,4	43,2	44—56	55—45	18,9	18,9	66—34	50—50	17,8	19,9	83—17	53—47
Sp. Zg. Hrib . . .	38,5	36,4	53—47	52—48	61,5	64,6	61—39	58—42	—	—	—	—
Sela pri Kamniku	50	52	50—52	55—45	34	29	66—34	45—55	5	3	100	34—64
Gradišča . .	78,4	84,6	27—73	55—45	—	—	—	—	—	—	—	—
Tuhinj . .	65,5	68,3	53—57	48—52	5,7	7,1	0—100	45—55	7,5	5,1	80—20	33—67
Studenec . .	38,7	44,7	56—44	53—47	48,6	41,8	60—40	38—61	3,8	2,3	100	—
Bela peč . .	100	100	66—34	35—65	—	—	—	—	—	—	—	—
Ravne . . .	72,6	72,3	40—60	70—30	—	—	—	—	—	—	—	—
Sovina peč .	100	100	70—30	39—61	—	—	—	—	—	—	—	—

MŽ = razmerje med moškimi in ženskami pri aktivno zaposlenih;

AP = razmerje med aktivno zaposlenimi in njihovimi družinskimi člani.

dolinskih in hribovskih naselij novembra 1950

Tabela I.

Nameščenci				Gozdni delavci				Ren. in upok.	
(v % vsega preb.)	akt. (v % akt. preb.)	Pri akt. razmerje A - Z	Raz- merje A - P v %	(v % akt. preb.)	akt. (v % akt. preb.)	Pri akt. raz- merje A - Z	Raz- merje med A - P	(v % akt. preb.)	akt. (v % akt. preb.)
13,7	17,3	55—45	61—39	—	—	—	—	8,5	11,4
6	7	55—50	60—40	—	—	—	—	6	7
7,4	7,7	80—20	55—45	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10,5	14,7	33—67	40—60	—	—	—	—	4,1	9,8
11,1	10,6	36—64	52—48	5	—	—	—	7,8	7,4
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
				Svobodni poklic					
5	6,4	0—100	66—34	3	5	—	—	3	1
—	—	—	—	16,6	11,5	100	25—75	5	3,9
10,5	10,2	70—30	45—55	8,5	8,2	100	45—55	2,7	1,1
8,9	11,1	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	18,6	22,2	100	36—64	8,8	5,5
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

¹ Oni, ki dobivajo pokojnino

Podatki o poklicni strukturi po KLO pa nam dajo le povpreček za naselja, ki so zelo različno oddaljena od ceste in mesta. Da bi dobil geografsko točnejšo sliko, sem napravil novembra 1950 popis za nekaj naselij iz različnih pasov po istem kriteriju kot za KLO februarja 1950 (tabela I, 24).

Že pred vojno se je dolinski predel po poklicni strukturi močno razlikoval od hribov. Le v območju Nevelj je stanoval neagrarni del prebivalstva že takrat tudi v hribovskih naseljih (Sela, Podreber, Zg. in Sp. Hrib). Vzhodno od tod, vse do Motnika, je pred vojno živelo v hribovju izključno agrarno prebivalstvo. V vaseh ob cesti je bilo nekaj obrtnikov in uslužbencev upravnega aparata, ki pa jih je bilo veliko manj kakor agrarnega prebivalstva. Skoraj vsem je bilo treba še stranskega zaslužka. Videli smo že, kako so hribovci hodili sekati drva, kositi, žet in obirati hmelj. Tudi obrtnikom v dolini ni zadostoval dohodek od obrti. Imeli so povečini nekaj malega zemlje, ki so jo obdelovali, če je niso imeli, so jo vzeli v najem.

Razlike med vasmi ob cesti in v hribih pa so značilne tudi za povojno dobo, ko so tudi Tuhinjsko dolino zajeli vplivi korenitih gospodarskih sprememb. V vaseh ob cesti celotno prebivalstvo narašča, pri čemer se krepi delež neagrarnega življa, v hribih pa prebivalstvo nazaduje.

Podrobna podoba o razlikah med vasmi ob cesti in med hribovskimi naselji, ki nam jih kažejo podatki po naseljih za leto 1950, je tale. V vaseh ob cesti živi od kmetijstva le še polovica prebivalstva, najmanjši del v Nevljah s 24,8 %, v tipično delavskem 10 minut od ceste oddaljenem zaselku le 12,8 %. Največ agrarnega prebivalstva kaže še Buč (58,4 %). Od neagrarnih poklicev je največ industrijskih delavcev, ki delajo v Kamniku. Manjši del odpade na obrtnike, upokojene in nameščence. Od obrti živi nekoliko več ljudi le v Motniku (17,8 %). Podobno poklicno strukturo prebivalstva imajo hribovska naselja v zapadnem delu doline, le da živi tod poleg agrarnega le industrijsko prebivalstvo; obrtnikov, nameščencev in upokojencev ni (Zg. in Sp. Hrib 38,5 %, Studenec 38,7 %, Sela 50 % kmečkega prebivalstva). V ostalih hribovskih naseljih osrednjega in vzhodnega dela doline živi nad 80 % prebivalstva od kmetijstva (Sovina peč 100, Gradišče 47 %). Neagrarni del predstavljajo v bližnjih gozdovih zaposleni gozdni delavci (tab. I).

Orisane spremembe v številu prebivalstva in v njegovi poklicni strukturi so posledica novega, zlasti povojnega razvoja, ko je kamniška industrija vključila Tuhinjsko dolino v svoje gravitacijsko območje. V vaseh okoli Nevelj narašča prebivalstvo postopoma od 1900 dalje. Pri naseljih Studenec in Zg. Hrib kaže popis 1931 rahel narastek prebivalstva. Domačini pravijo, da so od tod začeli hoditi na delo v industrijo v Kamnik že prva leta po prvi

svetovni vojni. Ko pa so se po zadnji vojni povečali industrijski obrati v Kamniku ter so se izboljšale prometne zveze z njimi, so pričeli pritekati vanje tudi delavci iz oddaljenih, doslej od industrije še nedotaknjenih predelov. Kamniško industrijsko območje se je razširilo v Tuhinjsko dolino do Motnika ter pritegnilo k sebi tamošnjo odvečno delovno silo. Saj nam je analiza socialno-ekonomskih razmer pred drugo svetovno vojno jasno pokazala, kakšen rezervoar delovne sile je bila Tuhinjska dolina. Veliko število doslej slabo ali povsem nezaposlenega prebivalstva je dobilo zaposlitev v kamniški industriji.

Ta pritegnitev delovne sile v Kamnik pa se je izvršila v dveh različnih oblikah. Kjer je mogoče, hodijo ljudje vsak dan sproti z doma na delo. Toda prebivalstvo iz hribovskih vasi, ki se vključi v industrijo, zaradi oddaljenosti ne more hoditi vsak dan domov, temveč se mora preseliti. Zato pada število prebivalstva v večini hribovskih vasi. Kakšen obseg zavzema v posameznem naselju te vrste odtok prebivalstva, je odvisno od tega, kako daleč je do ceste in kako daleč je od postajališča ob cesti do delovnega mesta. Tako na primer hribovska naselja v bližini mesta ne kažejo padca (Sela, Hrib 1948) ali vsaj ne znatnega. V notrajnosti pa število prebivalstva v večini hribovskih naselij pada. Od Šmartna do Motnika hodijo dnevno na delo le iz obcestnih naselij. Čas, ki ga porabi delavec od doma do delovnega mesta, le v redkih primerih preseže eno uro. Iz zapadnega dela hribov hodi do ceste 20–30 minut, od postaje ob cesti pa porabi z avtomobilom do tovarne 15–20 minut (Sela, Hrib, Poreber, Studenec). Skoraj enak čas porabijo za pot delavci, ki se vozijo z avtomobili iz bolj oddaljenih krajev ob cesti okrog Motnika in Špitaliča.

Med leti 1931 in 1948 je torej prebivalstvo v naseljih ob cesti do Kozjaka in v hribovju zapadnega dela doline narastlo, v vzhodnem delu hribovja in v porečju Motnišnice pa padlo. Nekoliko drugačno podobo nam pokaže primerjava popisov 1948 in 1950. Del delavcev, ki so se preje vozili vsak dan na delo v Kamnik, se je izselil v bližino zaposlitve. Zato je pokazalo štetje v naseljih Sp. in Zg. Hrib, Sela in Studenec rahlo znižanje prebivalstva. Temu se ni čuditi, kajti iz omenjenih vasi je pozimi pot v snegu ali blatu po terciarnem laporju zelo zamudna in težavna. Čas, ki ga porabi delavec za hojo na eno stran, se podaljša od 20 na 40 minut.

Zanimiv primer je zaselek Studenec, ki leži v zapadnem delu hribovja v višini 700 m. To je tipično kajžarsko naselje, od dvanajstih hiš so le štiri kmečkega značaja. Iz Studenca so že pred vojno hodili na delo v rudnik kaolina v Črno po poti, ki vodi preko razvodja po suhi dolini; za pot porabijo okoli 70–80 minut, pozimi pa tudi 2 uri. Ženske so pred vojno delale kot dninarice po kmetijah, hodile na sezonska dela na žetev ali na obiranje hmelja. Sedaj hodijo tudi one na delo, toda ne v rudnik, kjer je za ženske delo

neprimerno, ampak v obrate lahke industrije v Kamnik. Tu se torej srečata gravitacijski območji Kamnika in Črne. Podobno se križata pri Motniku vpliva kamniškega industrijskega območja in rudnika v Zagorju. Iz Motnika se vozijo trije moški na delo v Zagorje. Pri Zlokarju zapadno od Zajasovnika je zadnja najbolj oddaljena postaja, od koder vsak dan vozijo delavce v zagorski rudnik.

Celotna podoba pritegnitve delovne sile iz Tuhinjske doline v Kamnik se je razvijala takole. Nekdaj, pred prvo svetovno vojno, so hodili v Kamnik na delo le iz Nevelj in bližnjih naselij. Po prvi vojni že iz hribovskih naselij Hrib, Poreber, Sela, nekaj pa tudi iz dolinskih, Srednje vasi in Lok. Konec druge svetovne vojne pomeni razširitev industrijske privlačnosti Kamnika na skrajno vzhodni del doline do Motnika. Pred drugo svetovno vojno je hodilo na delo s predela onstran Kavrana le nekaj desetlin delavcev, po vojni pa je njihovo število narastlo na okrog 350.

Iz celotne doline hodi po podatkih za februar 1950 33 % vsega za delo sposobnega prebivalstva (657 od 2002, od tega 110 žensk), na delo v razne kamniške obrate. Delež je tem manjši, čim dalje smo od Kamnika: KLO Nevlje beleži 273 ali 80 %, Srednja vas 192 ali 36 %, Šmartno 73 ali 22 %, Tuhinj 61 ali 15 %, Špitalič 37 ali 17 %, Motnik 21 ali 13 % za delo sposobnega prebivalstva.

Iz Nevelj in bližnjih vasi prihajajo peš ali s kolesi, od Podhruške do Lok s kolesi, deloma z avtomobilom, od Buča do Motnika večinoma vsi z avtomobili.

Vse kaže, da na novo razširjeno območje Kamnika ni le začasno. Na to nas opozarjajo novo zidane hiše delavcev ob cesti med Podhruško in Lokami, ki so prvi zunanji znaki spremenjene poklicne strukture prebivalstva. Pri vaseh ob cesti vzhodno od tod tega ne opazimo. Iz naselij ob cesti med Bučem in Motnikom se vozijo na delo bajtarji in mali kmetje, navezani na svoj košček zemlje in na hišo.

Za celotno presojo vpliva industrije na populacijski razvoj Tuhinjske doline pa ne zadostuje samo pogled na tisto delovno silo, ki dnevno hodi ali se vozi v Kamnik. Videli smo namreč, da se je del prebivalstva za stalno izselil v Kamnik, pa tudi v druge kraje Slovenije. Če upoštevamo torej poleg tistega prebivalstva, ki je vključeno v industrijo, a še prebiva v dolini, tudi povojni padec prebivalstva v nekaterih, posebno hribovskih krajih, lahko cenimo, da je dala dolina industriji okoli 900—1000 delavcev.

Zelo zgovorna je celotna bilanca prebivalstva Tuhinjske doline med letom 1948 in februarjem 1950. V tej dobi je prebivalstvo vkljub presežku rojstev nad smrtnimi primeri nazadovalo za 6 %, kar pomeni negativni migracijski saldo.

Ugotovil sem to na tale način: začetnemu številu prebivalstva ob štetju 1948 sem prištel število rojstev, od tega sem odštel število

smrtnih primerov, dobljeno vsoto pa primerjal z vsoto števila prebivalstva ob štetju 1950 (25). Račun nam da za vso dolino to-le podobo:

stanje 1948	4361
število rojstev	+ 182
	4543
število smrtnih primerov . . .	— 101
	4442
popis 1950	— 4105
negativni migracijski saldo . .	337

Migracijski saldo je po posameznih KLO različen. Najmanjši je v KLO Nevlje (11) in v Šmartnem (35), največji v Srednji vasi (88) in v Tuhinju (81). Odjave pri KLO kažejo odseljevanje mlajših neporočenih ljudi obeh spolov do 30. leta starosti.

Aktivno in vzdrževano prebivalstvo

Pri populacijskem razvoju nas zanima še razmerje med aktivnim in pasivnim prebivalstvom, ki ne kaže ravno ugodne podobe. Na splošno je po KLO v letu 1948 prevladovalo aktivno prebivalstvo s 55—65 %. Vzdrževani del prebivalstva so bili predvsem otroci do 15 leta starosti. Le v redkih primerih so že s 14 leti aktivni. V starosti od 16—60 leta vzdrževanega moškega prebivalstva skoraj ni bilo, pri ženskah pa so spadale v to skupino žene industrijskih delavcev. Pri starejših letnikih prevladujejo vzdrževanci, in sicer pri obeh spolih enakomerno. Pri agrarnem prebivalstvu je leta 1948 prevladovalo aktivno prebivalstvo s 60—70 %, pri neagrarnem pa le z nekaj nad 50 %.

Primerjava podatkov za leto 1950 s podatki za leto 1948 nam glede na razmere med aktivnim vzdrževanim prebivalstvom pokaže nekaj razlik, od katerih so pa nekatere samo navidezne, ker je bil kriterij, po katerem so uvrščali kmečke žene med aktivno ali vzdrževano prebivalstvo, pri obeh popisih različen. Uradni popis leta 1948 je uvrstil vse nad 14 let staro kmečko prebivalstvo, tudi žene-gospodinje, med aktivno zaposlene prebivalce, to se pravi, med tiste, ki so neposredno zaposleni v kmetijstvu (26, str. 19—23). Moj popis za leto 1950 pa uvršča kmečke žene s štiri ali več člansko družino med pasivno prebivalstvo. Popis iz leta 1950 je pokazal, da je narastel pasivni del kmečkega prebivalstva na račun aktivno zaposlenega, relativni delež moških kmečkih delavcev se je pa povečal.

Zato prevladujejo leta 1950 aktivni le z 55 %. Pri kmečkem prebivalstvu je delež vzdrževancev narastel v škodo aktivnega dela. Pri neagrarnem pa je od 1948—1950 delež aktivnega prebivalstva

nekoliko narastel: v KLO Špitalič od 55 na 60 % in v Tuhinju od 46 na 52 %.

Po naseljih niha pri vseh poklicih delež aktivno zaposlenega prebivalstva med 40 in 60 %. Najneugodnejše je stanje pri obrtnikih in hribovskih kmetih. V naseljih Sovina peč in Bela peč znaša delež aktivnega prebivalstva le 35 %. Tudi v dolinskih vaseh Loke, Buč in Šmartno so delavske družine zelo številne; zaposlenih je tam le okoli 45 % ljudi.

Oglejmo si še sestavo prebivalstva po spolu. V vseh KLO prevladujejo ob popisu prebivalstva 1948 ženske z 51—57 % (KLO Motnik 60 %). Vzroke za to je težko navesti. Nedvomno je eden izmed glavnih vojna, ki je terjala več moških žrtev. Pa tudi med povojnimi izseljenci je več moških.

Zanimivo podobo nam kaže razmerje med moškim in ženskim aktivnim prebivalstvom. Razčlenitev socialno-posestnih razmer je pokazala, da imajo kmetijski obrati z manj kot 10 ha zemlje zelo malo orne zemlje; skupina z 8—10 ha komaj 1—1,5 ha, druge pa še manj. Ker ta gospodarstva niso zadosten vir za preživljanje družine, so si moški poiskali delo v industriji. Delo na kmetiji jim je stranski vir dohodkov. Gospodarstva z manj kot 5 ha zemlje sploh ne zaposlujejo moške delovne sile v starosti od 20—55 let starosti, kmetije s 5—8 ha le nekaj, toda tudi tu redkeje. Gospodarji manjših obratov iz vasi ob cesti se vozijo na delo v Kamnik. Ko se popoldne vrnejo domov, pomagajo družini pri delu; v času najtežjih del košnje in oranja pa si vzamejo izredni ali letni dopust. Moški so zaposleni na manjših posestvih le ponekod v hribovskih naseljih, kjer je delo težje, oddaljenost od mesta pa večja. Na gospodarstvih z nad 10 ha zemlje, zlasti če je večina teh v hribih, so pa moški stalna delovna moč. Pri aktivno v kmetijstvu zaposlenem prebivalstvu kaže popis 1948 v razmerju med moškimi in ženskami povsod prevladovanje žensk s 54—57 % (Motnik celo 63 %). Pri popisu leta 1950, ko je bil kriterij za uvrščanje žena nekoliko drugačen, se kaže še vedno v treh KLO prevladovanje žensk, pri dveh pa je v ravnovesju, le v Nevljah prevladujejo moški z 61 %.

V vaseh ob cesti, kjer je delo lažje in so v večini manjša gospodarstva, prevladujejo kot aktivna delovna moč ženske. Izrazit primer kažeta Srednja vas z 62 % in Loke s 75 %. V hribovskih vaseh, kjer so kmetije večje in delo težje, pa prevladujejo moški. Le v vaseh, kjer so bili moški v večjem številu vojne žrtve, prevladujejo ženske (Gradišče 73 %, Ravne 60 %).

V neagrarnih poklicih prevladujejo moški s 60—70 %. Izjema je Motnik, kjer prevladujejo ženske z 51 % (1948). Februarja 1950, ko je obratoval še rudnik, so pa tudi v tem delu prevladovali moški s 70 %.

Pogled v prihodnost

H koncu se vprašamo še, kakšen populacijski razvoj lahko pričakujemo v prihodnje. To je odvisno od razporeditve prebivalstva po starosti ter od prihodnjega gospodarskega razvoja. Starostna struktura kaže močan delež mlajših letnikov do 20. leta. Skupina od 20—30 leta starosti je nekoliko manj številna, od 31—40 let ponovno nekoliko močnejša, delež starejših letnikov pa se enakomerno manjša. Prevladovanje mlajših letnikov kaže, da bo v naslednjih letih prirastek odraslega prebivalstva velik.

Upoštevati moramo tudi, da potrebuje dosedanji način drobne kmetijske proizvodnje z nerentabilnim poljedelstvom na ne posebno ugodnem svetu znatno več delovne sile, kakor bi ustrezalo sodobnim razmeram. Poljedelska gostota je vkljub vključitvi znatnega dela prebivalstva v neagrarne poklice leta 1950 še vedno precej visoka. V Nevljah znaša 192 kmečkih prebivalcev, v Srednji vasi 198, v ostalih KLO pa okoli 230 na 1 ha orne zemlje. Prava kmetijska gostota, to je število kmečkega prebivalstva na 1 ha kmetijske zemlje, pa niha med 40 in 80 (Nevlje 48, Šmartno 73).

Gospodarska sprememba s kolektivizacijo, ki bo prinesla preusmeritev kmetijskega gospodarstva k rentabilnejši živinoreji, bo vsekakor zmanjšala potrebo po delovni sili in omogočila vključitev v neagrarne poklice.

III GOSPODARSTVO

Izraba tal in razporeditev zemljiških kategorij

S postopnim doseljevanjem in naraščanjem prebivalstva se je krčil gozd ter se je prirodna pokrajina spreminjala v kulturno. Sprva so verjetno krčili le ugodnejša in za obdelavo primerna tla na bolj ravnih slemenih in manj strmih prisojnih pobočjih. Stalno naraščanje prebivalstva je kasneje prisililo človeka, da je krčil slabša zemljišča. Kulturna zemlja zavzema danes 38% celotne površine. Človek jo glede na kvaliteto prsti, nagnjenost ter prisojnost in osojnost, deloma pa tudi iz gospodarskih potreb, izrablja za njive, travnike in pašnike. Pri tem največ odloča kvaliteta prsti, ki je odvisna od številnih prirodnih faktorjev, klimatskih, mikroklimatskih in morfoloških, prav močno pa tudi od vplivov človeka. Na razlike v podnebjju nas opozarjajo znatne višinske razlike med spodnjo in zgornjo mejo kulturnih zemljišč, v osrednjem pasu pa tudi prisojnost in osojnost z različno nagnjenostjo pobočij. Različna kameninska sestava zavira ali pospešuje tvorbo prsti. V dolini Nevljice in drugih potokov so naložene odkladnine, nanešene z nepropustnih kamenin, kar povzroča, da so tla zamočvirjena in kisl.

Tabela II.

Kulturne kategorije, rastlinske skupine in posamezne kulture za vso

Naselja v posameznih višinskih pasovih	Kulturne kategorije (v % vse površine)					Rastlinske skupine (v % vse obdel. površine)			
	njive	travniki	pašniki	gozdovi	neplodna zemlja	žita	vrtnine	ind. rastline	krmilne rastline
Povprečno stanje doline za gospod. l. 1949	12	16	10	58	4	56	12	2	30
Nevlje (389)	18,2	14,7	5,8	58,8	2,5	48,6	21,3	—	30,0
Sr. vas (419)	16,8	15,4	8,3	58,2	1,3	66,6	13,6	—	19,8
Šmartno (479)	25,4	11,4	6,2	57,0	—	72,0	15,5	2,4	9,3
Sp. Zg. Hrib (500—660)	13,6	15,6	17,9	48,9	4,0	65,0	12,0	—	23,0
Sela (500—540)	29,3	9,2	9,8	51,1	0,6	54,3	16,4	—	29,3
Gradišče (580—600)	19,4	5,7	16,2	58,7	—	67,6	12,2	1,2	19,0
Nova Reber (720)	10,8	11,2	33,4	43,6	1,0	71,6	10,8	—	17,6
Bela peč (650—780)	8,7	16,7	5,8	68,5	0,2	63,5	7,4	—	29,1
Ravne (750—840)	12,3	8,8	1,8	77,1	—	70,2	10,5	1,0	18,3
Zg. Okrog (800—860)	7,7	7,6	22,9	61,4	0,4	74,6	13,9	—	11,5
Sovina peč (890—910)	14,7	16,9	9	59,0	0,4	61,4	10,0	—	28,6

Kot že omenjeno, igra pri tvorbi prsti precejšnjo vlogo človek, ki zaradi pomanjkanja zloznega sveta uporabljaja za njive tudi strmejša pobočja. Tu orje kmet vedno v smeri izohips. Zemlja polzi pri oranju zaradi velike nagnjenosti navzdol, pri čemer se zgoraj debelina prsti manjša, spodaj pa se prst kopiči. Kmet, ki bi rad preprečil uhajanje zemlje na sosedovo njivo, je zgradil na spodnjem robu svoje njive pregrado, od koder znosi vsako drugo leto nakopičeno zemljo nazaj na zgornji rob njive. Pregrada je navadno

Tabela II.

dolino in za nekatera naselja spodnjega, srednjega in zgornjega pasu

Žita (v % vse z žiti posejane površine)						Od vrtnine v %		Od krmilnih rastlin v %	
pše- nica	rž	ječ- men	oves	koruza	proso	krom- pir	fižol zelje in druge vrtnine	detelja	pesa ko- renje
38	5	21	20	9	7	82	18	68	32,0
41,7	19,2	12,5	10,3	8,3	8,0	80,0	20,0	77,0	23,0
41,0	2,4	26,9	18,8	—	10,9	83,3	17,7	75,0	25,0
48,2	12,2	14,2	12,7	7,2	5,5	79,3	20,7	57,9	42,1
32,9	23,3	9,6	13,2	13,0	8,0	83,3	16,7	69,6	30,4
43,5	—	25,1	17,4	6,9	7,1	84,2	15,8	79,4	20,6
44,0	3,5	21,5	13,1	9,2	8,7	86,0	14,0	64,7	35,3
43,0	4,5	24,2	25,0	—	3,3	86,0	14,0	69,2	30,8
27,2	4,6	20,2	30,0	3,3	14,7	66,1	33,9	88,3	11,7
36,0	8,5	22,0	27,4	—	6,1	78,5	21,5	72,0	28,0
30,0	1,6	37,2	23,0	4,5	3,7	85,7	15,3	85,7	14,3
28,2	2,4	22,8	34,7	4,7	7,2	80,0	20,0	83,6	16,4

Dolina
sp. pasHri-
bovje
sr. pasHri-
bovje
zg. pas

zgrajena iz gradiva, ki je pri roki, v zgornjem apniškem pasu iz kamenja, ki so ga ob priliki oranja pobrali po njivah, niže na terciarnem svetu pa iz vejevja ali lesenih kolov. Pregrade so poraščene s travo in nudijo videz ježe rečnih teras. V terciarnem svetu so ponekod višje od 1 m, na apniškem svetu, kjer je manj zemlje in še to človek bolj čuva, so visoke le nekaj dcm. To razliko nam nazorno pokažejo njive na terciarnem svetu pri Sp. Hribu in 50—60 m višje na apniškem svetu pri Porebru. Tipično podobo njivskih

teras nam kaže večina strmejših kompleksov z zemljiško razdelitvijo na grude pri prvotnih zaselkih, na primer kompleks njiv, ki pripadajo kmetijam iz Češnjic ob poti, ki vodi tja od glavne ceste. Na mnogih krajih nas terasasta pobočja, ki so danes v travnikih ali pašnikih, opozarjajo na nekdanje njive. Ponekod so na strmejših pobočjih opustili prenašanje zemlje in obdelujejo le spodnji, umetno ustvarjeni, skoraj popolnoma ravni del njive. To se kaže le redkeje, n. pr. v grapi jugovzhodno od Pšajnovice.

Podrobnih pedoloških raziskav za ta predel nimamo. Pedološka karta Slovenije označuje ves predel za podzolna tla, kar je precej približno.

Skušal bom prikazati razprostranjenost tipov prsti na osnovi zunanjšega videza in po označbi ljudstva. Ker so posamezni tipi prsti malo primerni ali sploh neprimerni za določene kulture, je razumljivo, da jih ljudje dobro poznajo in jasno označujejo. Ločijo predvsem lahko in težko prst. Lahka je peščena (>pšena<), prike sipke sestavine in sivkastočrne barve. Pri težki razlikujemo mastno ilovnato in glinasto prst. Glinasta je rdečerjave barve, ilovnata pa nastopa v rjavkastočrni, ponekod v svetlejši sivkasti barvi. Na splošno je pri tej barvo težko določiti.

Vsaka od teh prsti je navezana na svojevrstne morfološke oblike. Lahka peščena zemlja je na bolj ravnem svetu slemen in teras ter na blaže nagnjenih prisojnih pobočjih. Na apniška pobočja je navezana rdeča glinasta zemlja. Ilovnate prsti je največ na osojnih legah terciarnega hribovja in v ravnem dnu ob Nevljici ter njenih pritokih. V širši ravnini Nevljice je v ozkem pasu med reko in vznožjem vršajev zastopana prst, ki jo domačini imenujejo mivkasto zemljo. Po vsej verjetnosti je v njej več apniške primesi, ki jo kopičijo manjši, le ob dežju aktivni potoki, pritekajoči iz južnega apneniškega pobočja.

Debelina prsti je po posameznih predelih različna. Najrevnejši na prsti je zgornji pas apniškega sveta, iz komaj 7–10 cm debele težke prsti štrle skale. Nekaj več zemlje je tam le na mestih, kjer se je zaradi oranja in z njim zvezanega polzenja nakopičila debelejša plast. Do 30 cm debele prsti imajo le zložnejša, iz dolomita sestavljena severna pobočja nad Motnišnico. V osrednjem hribovju znaša debelina okrog 20–30 cm. Na strmejših, zlasti osojnih pobočjih pa so tla skeletna, zarasla z revno travno rušo. V dolinskem dnu preseže debelina manj kvalitetne ilovnate prsti skoraj povsod 30 cm.

Izraba tal v gospodarske namene je odvisna od številnih momentov. Vpogled vanjo lahko dobimo na dva načina. Prvi je v tem, da ugotovimo povprečne vrednosti po KLO in za celotno dolino, kar je s prirodno-geografskega stališča pomanjkljivo in slabo pregledno, ker je dolina sestavljena iz treh prirodno različnih delov. Zato se mi je zdelo bolje, da na osnovi gospodarskih listov sestavim tabelo (II) po naseljih in višinskih pasovih in to za:

- a) delež zemljiških kategorij
- b) rastlinskih skupin
- c) deleže posameznih kultur v rastlinskih skupinah.

Pa tudi na ta način ne dobimo za dejansko razporeditev zemljiških kategorij povsem točne podobe, kajti višinska lega naselij se pogosto ne ujema z višinami njim pripadajočih pašnikov, gozdov in travnikov. Dolinskim vasem pripada južno gozdno pobočje, naseljem okoli Zg. Tuhinja pa pašniki in gozdovi na južnem pobočju

Sl. 2. Naselje *Šmartno*, kjer je bil sedež fare že v predjožefinski dobi, zato je okoli farne cerkve nastala gruča hiš

Menine. Višinska razlika med njivami in naselji le redkeje preseže 100 m, zato je podoba o deležu in dejanski razprostranjenosti rastlinskih skupin in posameznih kultur točnejša.

Od 38 % površine, kolikor je pripada kulturni zemlji, je le 12 % orne zemlje. Travnikov, katerim pripadajo močvirna tla v dolinah, pa tudi ugodnejše lege v višjem svetu, je 16 %, pašnikov, ki zavzemajo najslabši svet, pa 10 %.

Travnike je od pašnikov pogosto težko ločiti. Pogostoma naletiš v višjih legah na predel, ki je statistično označen za travnik, v resnici pa je slabši in manj donosen od niže ležečih pašnikov. Srečamo tudi označbe senožet in košenica. Za senožete označujejo tiste višinske pašnike, ki jih ne popasejo, temveč ob koncu poletja pokose. Za ograjeni del, kjer se pase živina brez varstva, pa velja

označba pasovnik. Pasovnik najdemo pogosto tudi v nižjih legah, običajno sredi gozda, zlasti na osojnih pobočjih osrednjega pasu. Označba košenica velja za travnike v pasu, kjer kose le enkrat na leto. Meja med enkratno in dvakratno košnjo teče v višini 600 do 650 m. Seveda je odvisna od osojnosti in prisojnosti, kajti v osojnih legah kose v tej višini le še enkrat. Zdi se mi, da bi kazalo označbo travnik nad to mejo opustiti, ter jo zamenjati z nazivom košenica.

V spodnjem, ravninskem pasu ustreza površinski delež gozda in travnika povprečku za celotno Tuhinjsko dolino, medtem ko ga njive na račun pašnikov močno presežejo. Travniki zavzemajo ves vlažnejši svet dolinskega dna. Njive leže na robu na levi strani Nevljice po vršajnih pobočjih, na desni pa po blagih pobočjih terciarnih hribin. Ponekod so tudi močvirno dolinsko dno ob Nevljici toliko osušili, da so ga lahko preorali. V Logu so njive na nižjih terasah, travniki pa v dnu doline.

Na osrednjem hribovju, kjer nudijo podolgovata slemena več zložnega in prisojnega sveta, naraste delež kulturne zemlje na račun gozda in preseže 20 % (Sela 29,3 %, Šmartno 25,4 %). Pri naseljih, ki leže sredi hribovja, prevladujejo travniki nad pašniki (Šmartno travniki 11,4, pašniki 6,2), pri tistih, ki leže na meji dveh prirodnih elementov, pa pašniki (Sp. in Zg. Hrib travnikov 15,6 %, pašnikov 17,9 %).

V zgornjem apniškem pasu, kjer so klimatsko-pedološke in terenske prilike manj primerne za obdelavo, je delež njiv manjši, gozda pa večji. Pri naseljih, ki jim pripadajo južna pobočja Menine, je zelo visok delež pašnikov (Nova Reber 33,4 %, Zg. Hrib 22,9 %). Pri ostalih se kaže večji delež travnikov, toda za te predele je označba travnik nemara neprimerna. Njive, ki zvezemajo tu le manj obsežna področja, znašajo le 7–10 % celotne površine.

Delež in razporeditev kulturnih rastlin po višinskih pasovih (tabela II, karta I)

Kulturne rastline deli uradna statistika na tele rastlinske skupine: žita, vrtnine, krmilne in industrijske rastline. Pri žitih gre delitev dalje na: pšenico, rž, ječmen, oves, koruzo, proso in ajdo ter mešanico ječmena in rži, soržico. Vrtnine delimo na krompir, fižol, zelje, česen in čebulo, krmske rastline na več vrst detelj, koruzo za zeleno krmo, krmsko peso, krmsko korenje in repo.

Žita sejejo spomladi in jeseni; zato ločimo pomladansko in jesensko setev. Pšenico, rž, ječmen in soržico sejejo spomladi in jeseni, oves, koruzo, proso samo spomladi, ajdo pa kot strniščno setev poleti na njivo, kjer že do tega časa požanjejo pšenico, ječmen ali rž.

Vrtnine sade spomladi kot čiste ali kot mešane nasade. Krompir navadno spremlja fižol, zato imenujemo to mešani nasad; zelje je

navadno v čistih nasadih. Drugih vrtnin, čebule, česna itd., v teh krajih razen v Nevljah in Vrhpolju skoraj ni.

Krmske rastline, kamor spadajo predvsem razne detelje, sejejo v najrazličnejših kombinacijah. Navadno sejejo deteljo kot podsevek žita. Ko žito požanjejo, zraste detelja, ki jo jeseni pokose; ko prihodnje leto ponovno zraste, jo kose po trikrat, na ugodnejših krajih tudi štirikrat. Kot podrastlino (podsevek) sejejo tudi korenje v Tuhinjski dolini v ječmen ali v soržico. Repo, ki spada h krmilnim rastlinam, sejejo kot strniščno rastlino za pšenico in ržjo.

Industrijskih rastlin, lanu, sončnice, oljne repice je zelo malo. Lan, ki je bil nekdanj močnejše razširjen, najdeš danes le tu in tam na kaki njivi. V naseljih Nova reber še sedaj posejejo trije kmetje redno vsako leto po eno njivo z lanom. Pri njih platna ne kupujejo ter večino obleke in perila še danes izdelajo doma iz domačega platna.

Kulturne rastline so po posameznih višinskih pasovih zelo različno razširjene in tudi njihov relativni delež na polju je zelo različen. Te razlike so posledica cele vrste prirodnih in družbenih momentov. V njih se zrcalijo klimatske, mikroklimatske, morfološke, pedološke, socialno-posestne razmere, način prehrane in še drugo, skratka toliko momentov, da jih je pri razčlenitvi tega problema težko zajeti v polnem obsegu.

Podnebje se z višino zaostruje, poletja so hladnejša in krajša, zime pa daljše in bolj mrzle. Snežna odeja se v višjih legah zavleče v pomlad. Zato goje tam samo odpornejše, tamošnjim pogojem prilagojene rastline.

Mikroklimatske razmere, zvezane z mikroreliefnimi, z osojnostjo, prisojnostjo in osojnostjo pobočij v istih višinah, povzročajo zaradi različne aktivnosti sončnih žarkov različne temperature med dnevom, mesecem in letom, kar omogoča uspešno rast le rastlinam, prilagojenim takšnim ali drugačnim razmeram.

V višjih predelih, kjer je podnebje ostrejše, bela žita ne uspevajo. Za jesensko pozebo je občutljiva ajda, ki jo najdemo le v predelih, kjer pada prva jesenska slana šele sredi oktobra.

Posamezne rastline so navezane na določen tip prsti. Rž in krompir uspevata v ne pretanki, vsaj 15 cm debeli in lažji peščeni zemlji. Pšenica in ječmen uspevata v tanjših plasteh težje prsti, korenje, pesa in zelje pa v debeli, težji, vlažnejši zemlji. Najskromnejši kulturi sta oves in detelja, ki uspevata na vsaki zemlji, tudi na zelo strmih osojnih njivah.

Na razporeditev kulturnih rastlin močno vplivajo socialno-posestne razmere. V vsej dolini, razen v manjšem delu Vrhpolj, vlada še vedno drobna kmetijska posest in z njo zvezana drobna proizvodnja. Več kot 4 ha orne zemlje nimajo niti najmočnejši kmetje posestnih skupin z nad 15 ha zemlje. Skoraj polovici gospodarstev pripada le po 1 ha ali še manj orne zemlje. Večji kmetje

lahko pri razporeditvi kultur upoštevajo spredaj omenjene prirodne momente, medtem ko manjši tega ne morejo. V drobni kmetijski proizvodnji, kjer skuša kmet doma pridelati večji del za prehrano potrebnih poljskih pridelkov, je prisiljen gojiti nekatere kulture tudi na njivi, kjer je pridelek negotov, krompir na težji zemlji, žito na manj sončnih predelih. V Tuhinjski dolini tvorijo glavni del prehrane pšenica, krompir, ječmen, zelje in proso. Krompir najdeš v zgornjem pasu, čeprav tu zanj klimatsko-pedološke razmere niso ugodne. Sejanje prosa v Tuhinjski dolini v višini nad 900 m pomeni tveganje. Ker pa spada kaša v sestavni del prehrane tudi v višjih krajih, sejejo tu proso na svojih najnižje ležečih njivah. Pred vojno so kmetje iz Sovine peči najemali njive za proso v Beli peči. Nedvomno bi na podobne razmere naleteli tudi drugod v Sloveniji. Delavci in bajtarji, ki posedujejo le manjše njive, sade ne glede na fizikalna in kemična svojstva zemlje krompir mešano s fižolom; poleg tega vidiš sredi njiv še nekaj stebel koruze in sončnic, na obronkih pa zelje. Njiv tega tipa je največ okoli Nevelj in Vrhpolja, pa tudi pri višje ležečih vaseh niso redek pojav.

Višinska razlika med njivami v ravnini in najvišje ležečimi v hribovju znaša okoli 600 m. Najnižje leže v Nevljah okoli 390 m, najvišje pri Poljani pa segajo še nad 1000 m.

V Tuhinjski dolini je več kot polovica (56 %) površine orne zemlje posejane z žiti, 30 % odpade na krmilne rastline, 13 % na vrtnine in le 2 % na industrijske rastline.

Od treh vodilnih rastlinskih skupin žitaric, okopavin in krmilnih rastlin povsod prevladujejo žitarice, le da je njihov delež po višinskih pasovih različen. V srednjem in ravninskem delu, kjer je več peščene in debele prsti, gre delež žita na račun vrtnin. V zgornjem pasu, kjer prevladuje tanjša plast prsti, pa naraste na račun vrtnin. V ravnini ter v hribovju do višine okoli 600 m niha delež žit med 48 in 72 %, okopavin med 13 in 21 %, v višjih legah delež žit med 63 in 74 %, vrtnin pa med 7 in 13 %.

V spodnjem in srednjem pasu do višine 700 m, kjer so razmere ugodnejše, lahko mali kmet precej uveljavi svojo težnjo, da pridelava vse poljske pridelke. Tu dopušča ugodno podnebje in večji delež boljše peščene zemlje rast vseh žitaric in okopavin, medtem ko to v višjih pasovih z ostrejšo klimo in skromnejšo prstjo ni mogoče.

Pri žitaricah zavzema največji delež pšenica z 38 %, nekoliko manjši, skoraj enak delež kažeta ječmen (21 %) in oves (20 %), na druge odpade le manjši del: na koruzo 9 %, na proso 7 % in na rž 5 %.

Od žitaric sejejo v spodnjem delu do 600 m največ pšenice (41–48 %), ostali del odpade več ali manj enakomerno na druge žitarice. V tem pasu, kjer je več peščene zemlje, je delež rži še enakovreden ječmenu in ovsu. Pšenico sejejo na lahno nagnjenem

svetu s tanjšo plastjo zemlje že izven pravega dolinskega dna ob Nevljici. Oves in ječmen se pa držita ravnih in vlažnih tal ter osojnih predelov. Koruzo sejejo največ v pasu od 500—700 m, kar je znamenje ugodnejših temperaturnih razmer med poletjem (Gradisce 9,2 %, Šmartno 7,2 % z žitom posejane površine).

V višjem pasu nad 600 m zaradi ostrejšega podnebja delež pšenice pade in se izenači z ječmenom. V predelih nad 940 m sejejo pri Poljani le še oves in ječmen. V vseh višinah se sicer v manjši meri, toda enakomerno kaže proso (6—10 %). Vzrok temu je način prehrane, pri kateri je važen sestavni del prosena kaša.

Vrtine so v večji meri udeležene, kot že omenjeno, v spodnjem in srednjem pasu do višine 700 m. Glavna med njimi je krompir (80 % vrtin), ki ga skoraj redno sejejo mešano s fižolom. Čistih nasadov enega ali drugega je manj. Mešane nasade krompirja in fižola najdemo največ ob robu dolinskega dna na lahno nagnjenih, s peščeno zemljo pokritih pobočjih severno od ceste Podhruška—Šmartno, nekaj tudi na vršajnih pobočjih južne strani in na mivkasti prsti močvirnega dna. V srednjem pasu se drži s peščeno prstjo prekritih slemen ter rahlo nagnjenih pobočij. V zgornjem apniškem pasu, kjer je peščene zemlje manj, ga pa sade, sicer v nekoliko manjši meri, tudi na težji in plitvejši prsti. Z zeljem posade kmetje v vseh pasovih po eno manjšo parcelo, v dolini najraje na njivah s težko vlažno ilovnato prstjo, na hribovju pa ob spodnjem robu z debelejšo ilovnato prstjo prekrita dela umetnih teras.

Drugi letni pridelek

V normalnih razmerah da njiva, kjer sejejo žito, dva pridelka. Nekatere kulturne rastline drugega letnega pridelka posejejo že v času žitne setve kot podsevek, druge pa po žetvi.

V spomladanski in ozimni ječmen navadno posejejo kot podsevek korenje, v druga žita pa različno: v rž in pšenico deloma, v oves pa vedno že spomladi deteljo, v ostalo rž in pšenico pa po žetvi repo ali ajdo.

Možnost za setev dveh pridelkov v istem letu je odvisna od klimatskih razmer. V višjih legah, kjer je podnebje ostrejšo, je zima in snežna odeja daljša, temperatura v poletju nižja. Zato se z višino krajša vegetacijska doba ter se spreminjajo fenološke razmere. Iste vrste žita dozore v višjih legah znatno kasneje kot v dolini. Ozimni ječmen dozori pri normalnih podnebnih razmerah v približno taki časovni razporeditvi po različnih višinah:

Nevlje (385 m) od 29. junija do 1. julija

V dolini od Podhruške do Lok in na pobočjih do višin:

550—580 m od 6. do 8. julija

630—650 m od 10. do 12. julija

700—730 m	od 16. do 19. julija
900—930 m	od 27. do 29. julija
950—970 m	od 2. do 4. avgusta

Časovna razlika med prvo žetvijo ječmena in zadnjo žetvijo ovsa se z višino veča. V ravninskem delu (385—400 m) znaša v normalnih razmerah od 22 do 32 dni, v višjih predelih, v Sovini peči (910 m) pa naraste od 40 do 43 dni.

V Nevljah požanjejo:

ozimni ječmen	od 29. junija do 1. julija
ozimno rž	od 4. julija do 6. julija
ozimno pšenico in spomladanski ječmen	od 16. junija do 18. julija
spomladanski oves	od 28. julija do 30. julija

V Sovini peči požanjejo:

ozimni ječmen	od 27. do 29. julija
ozimno rž	od 7. do 10. avgusta
ozimno pšenico in spomlad. ječmen	od 16. do 18. avgusta
oves	od 8. do 10. septembra*

Žita tudi na prisojnih in osojnih pobočjih istih višin ne dozore istočasno. V višini 500 m dozore na osojnih straneh 3—5 dni, više, okoli 700 m pa 6—9 dni kasneje kot na prisojnih.

Pri razporeditvi posameznih vrst kulturnih rastlin drugega letnega pridelka igrajo pomembno vlogo tudi prve jesenske pozebe, ki določajo možnost setve za to zelo občutljive ajde.

Prva slana nastopi v dnu doline od Lok do Srednje vasi navadno že okoli 20. septembra, v hribovju med 500 in 700 m nastopi šele v času med 15. in 25. oktobrom, v višini 800 m pa že v zadnjih dneh septembra.*

Ker oves v višjih legah nad 900 m dozori prekasno, na tamošnjih njivah navadno ni dveh pridelkov. Ajdo sejejo le v predelih, kjer dozori rž in pšenica pred 18. julijem in kjer ni nevarnosti zgodnje jesenske slane. Zato ima pogoje le na pobočjih in slemenih pasu od 500 do 750 m. Višine od 750 do 850 m pomenijo prehodni pas. Tu sejejo ajdo le v sušnih letih, ko žito dozori pred normalnim letnim časom (leta 1950 10 dni prej).

V zgornjem pasu nad 750 m so pogoste elementarne nepravilnosti; spomladi ali jeseni pozebe žito, poleti pa huda moča ter toča pogosto uničita letino. V takih primerih žito pokose in sejejo ajdo že sredi poletja.

* Podatke sem dobil s povpraševanjem med domačim prebivalstvom ter iz zapiskov v pratikah, kamor vnašajo kmetje datume žetve.

* Po izjavi domačinov.

Drugi letni pridelek je v posameznih višinskih pasovih različen. V dolinskem dnu so to detelja, korenje in repa (Podhruška, Loke itd.). Korenje vsejejo kot podsevek v ječmen, repo po žetvi v del rži in pšenice, deteljo pa kot podsevek v ostali del rži in ovsa.

V Nevljah in v srednjem pasu tvorijo drugi letni pridelek detelja, korenje, repa in ajda. Korenje sejejo kot podsevek v ječmen, ajdo in repo po žetvi v del rži in pšenice, v ostali del posejejo že kot podsevek deteljo, ki jo najdemo kot podsevek tudi v ovsu.

Zgornji pas nad 800 m ima za drugi letni pridelek deteljo, korenje in repo. Korenje sejejo v ječmen, deteljo in repo v rž in pšenico.

Kolobar

Kmet ne vseje na njivi vsako leto iste kulturne rastline, temveč jih vsako leto menja v določenem plodoredu.

Pri tem, ali se kolobar izvaja in kako se izvaja, odločajo prirodni in družbeni momenti, klimatske, pedološke in socialno-posestne razmere. Podnebje je v posameznih pasovih različno. Nastop slane pozno spomladi in jeseni onemogoči gojenje za pozebo občutljivejših kultur. Krajša vegetacijska doba v višjih predelih preprečuje dva letna pridelka.

Že v prednjih poglavjih sem omenil, da so določene kulture navezane na določen tip prsti: krompir in rž goje na debelejši, lažji peščeni prsti, pšenico in ječmen na težji, tanjši prsti, peso in zelje na slabši ilovnati prsti, dočim detelja in oves uspevata povsod. Važno vlogo pri kolobarju igrajo tudi socialno-posestne razmere. Manjši kmet goji zaradi manjše orne površine le tiste kulture, ki so najvažnejše za prehrano. Večji kmet, ki razpolaga z večjimi kompleksi orne zemlje, poseje vsako leto nekaj njiv z deteljo, s čimer izboljšuje kakovost prsti. Mali kmet in kajžar storita to redkeje; zato je njihova letina na zemlji, ki je že tako slabše gnojena, nedvomno slabša. Večjih kmetov, ki bi razpolagali z večjimi površinami orne zemlje, je malo, zato je o doslednem kolobarju v teh predelih težko govoriti.

Plodored je približno takšen:

1. leto: ozimna in spomladanska setev ječmena, drugi letni pridelek korenje kot podsevek. Ponekod še isto leto sejejo rdečo deteljo.

2. leto: pokose rdečo deteljo v maju, nato vsejejo na del zemljišča proso, ki ga septembra požanjejo, na drugi del pa peso ali zelje.

3. leto: na njivah z lažjo peščeno zemljo sejejo krompir ali rž, če je prst težja ali tanjša pa pšenico, za ržjo in pšenico ajdo ali repo.

4. leto: vsejejo oves in kot podsevek deteljo.

5. leto: kosé deteljo.

V višjem gorskem pasu nad 850 m kolobar ne kaže bistvenih razlik. Ajda popolnoma odpade, v ovsu kot podsevek posejana detelja zraste šele naslednjo pomlad. Delež krompirja in rži je manjši. Namesto njega sejejo pogosteje in v večji meri oves in ječmen.

Živinoreja

Prirodna osnova za živinorejo so travniki ter višinski in nižinski pašniki, ki zavzemajo četrtno celotne površine (26 %). Poleg tega je za preživljanje živine pomembna tudi orna zemlja, kjer pridelujejo dobršen del krmilnih rastlin, saj zavzemata detelja in pesa 30 % orne zemlje, oves pa 20 % z žiti posejane površine. Razen tega spada h krmilnim rastlinam še ves drugi letni pridelek izvzemši ajdo.

Razporeditev travnikov in pašnikov ni enakomerna. Dolinske vasi pašnikov, razen neznatnih površin, sploh nimajo. Hribovskim naseljem zahodno od Tuhinja pripadajo le nižinski pašniki. Kmetje iz okolice Zg. Tuhinja ter iz predelov onstran Kozjaka nad Špitaličem pa imajo gorske pašnike na južnem pobočju Menine (Ravne, Sela, Cirkovše, Golice, Češnjice, Okrog in Kozji hrbet). Planine omenjenih vasi tečejo v ozkem pasu od zgornje meje vaše kulturne zemlje prav do vrha Menine (27, str. 74).

Planinske pašnike, ki so bili nekdanj last celotnih vasi, so leta 1898 razkosali na večje ali manjše parcele v velikosti od 30 do 200 oralov. Te so razdelili po velikosti obratov med velike in srednje kmete; bajtarji in mali kmetje te delitve niso bili deležni. Od skupnega števila gospodarstev je dobilo po eno večjo ali manjšo parcelo 82 % obratov. Le ena vas, Nova reber, tedaj ni razdelila svoje planine. Na novo so v zadnjem desetletju pred vojno uredili na vrhu Menine novo planino Bibo (27, str. 77). Pred vojno je bila pod upravo banske uprave, danes pa na njej pasejo živino državnih posestev Črnelo in Bokalc.

Po produkcijski sposobnosti je pašniški svet zelo različen od kraja do kraja. Z vodo preskrbljene, s sočno travo porasle pašnike popasejo z jalovo živino, nekatere predele pa enkrat na leto pokose in spravijo seno v dolino. Slabši, z borno travo in grmičevjem porasli pašniki, kjer se je nekdanj paslo po več tisoč ovac, ostajajo leto za letom povsem neizkoriščeni.

Pašnikov niso razdelili iz težnje po individualnem ter intenzivnejšem izkoriščanju v živinorejske namene, temveč zaradi lesa, ki so ga v tistem času z lahkoto prodajali. Zato se kmet za pašnike, ki so se postopoma zaraščali, ni zmenil. V zadnjih desetletjih prideluje kmet na njivah več žita na račun krmilnih rastlin. Krmo za zimo pridobi po senožetih, na višinskih pašnikih, ki jih pokosi enkrat na leto. Število živine, ki se pase poleti po pašnikih, pa je od leta do leta manjše.

Izraba pašnikov po posameznih obdobjih nudi približno tole podobo:

	pred 1898	1930—31	1940	1950
Tuhinjska planina	700 o, g ^x	240 g	120 g, 70 o	54 g, 50 o
Češenjska planina	200 g, 500 o	—	100 g	36 g, 20 o
Cirkovška planina			40—60 g	15 g, 2 k
Goliška planina			60 g, k ^x	16 g, 20 o
Okrog	80 g, 70 o			
Sela	20 g, o ^x			
Ravne	preje mnogo o		25 g	
Limovska planina			100 g	40 g, 60 o, 5 k
Biba		13 g	115 g	91 g, 70 o, 2 k

o = ovce, g = goveda, k = konji, x = neznano število. (Podatki za obdobje do 1940, 27; str. 74—77, za leto 1950, 28.)

Po načinu preživljanja živine čez leto ločimo tri tipe. V dolini, kjer nimajo pašnikov, krmijo živino skozi vse leto v hlevih ter pasejo le kratko dobo jeseni na pokošenih travnikih. Kmetje iz naselij zahodnega dela hribovja, ki nimajo gorskih pašnikov, pasejo živino skozi vse leto na pašnikih sredi gozda ali na kakem osojnem pobočju. Tak prostor, ki ga imenujejo pasovnik, ima kmet običajno ograjen in razdeljen na več delov, na katerih pase izmenoma od zgodnje pomladi do pozne jeseni; po zadnji košnji tudi tu pasejo na travnikih. Na boljšem so naselja na vzhodu, kjer ima večina kmetij gorske pašnike na Menini, nekaj pašniškega sveta pa tudi v bližini naselja. Spomladi pasejo vso živino na bližnjem nižinskem pašniku, poleti okoli 15. maja odženo mlajšo in jalovo živino ter ovce na planine, molzno živino pa pasejo najprej na bližnjih pašnikih, od koder jo vsak dan vodijo domov. Jeseni okoli 10. septembra priženo živino v dolino, nakar jo pasejo skupno z ostalo na nižinskih pašnikih in travnikih.

Število živine še ni doseglo predvojnega stanja (29). Tuhinjska dolina je bila med vojno središče narodnoosvobodilnega pokreta v kamniškem okraju. Ker je civilno prebivalstvo oskrbovalo partizane s hrano, in sicer največ z mesom, je skušal to okupator preprečiti s požiganjem vasi in ropanjem živine. Vkljub vsem neprilikam nudi danes stanje živine razmeroma ugodno podobo.

Največji dohodek donša govedoreja. Število goveje živine znaša na 1000 prebivalcev 494. Čeprav je všteta tudi mlajša živina (teleta), je stanje še kar ugodno. Največ je pincgavske pasme velikega tipa. Pri kravah, ki so precej dobre mlekarice, se pokaže le 15—20 % jalovosti. Presežkov mleka ne predelajo doma v mlečne izdelke, temveč jih vsako jutro odvažajo s tovornim avtomobilom v Kamnik.

Večina gospodarstev s posestjo do 5 ha redi po eno kravo, ki daje mleko in služi kot vprežna živina pri obdelavi zemlje. Tudi

precejšen del nekmetovalcev, ki ima le malo lastne zemlje, redi po eno kravo. V KLO Nevlje ima od 84 nekmetovalcev 64 po eno kravo, v Šmartnem od 17 kar 13, v ostalih skupinah po velikosti gospodarstev od 5 do 8 ha po 2, od 8 do 10 po 3, od 10 do 15 po 4, večji gospodarji z nad 15 ha zemlje pa rede povprečno 5—7 glav goveje živine.

Drugo mesto po številu zavzema prašičereja. Stanje 288 prašičev na 1000 prebivalcev je za ta predel razmeroma ugodno, kajti popis živine je bil izvršen sredi januarja, v času, ko ljudje večino pitancev že pokoljejo. Prašičereja služi le domači preskrbi in ne donaša pomembnejših dohodkov.

Nekmetje in kmetje s posestjo do 5 ha rede skoraj vedno po enega, od 8 do 10 ha po dva, od 10 do 15 ha po tri, z nad 15 ha zemlje redi vsaj polovica kmetijskih obratov po eno plemensko svinjo (23).

Na Menini, kjer so pasli še ob koncu XIX. stoletja po več tisoč ovac, so danes skoraj že povsem izginile. Na večjih gospodarstvih, kjer so nekdaj redili po sto ovac, jih imajo danes le deset. Po popisu 1950. leta pride na 1000 prebivalcev le 273 ovac. Vzrok za nazadovanje pripisujejo konkurenci uvožene prekoceanske volne ter razvoju tekstilne industrije. Precej je vplivala na to tudi razdelitev planin in konjunktura za prodajo lesa, ki je nastopila že zadnja leta XIX. stoletja.

S propadanjem ovčjereje občuti kmet tudi pomanjkanje dragocenega gnoja, s katerim so najraje gnojili njive za krompir. Zaradi pomanjkanja ovčjega gnoja krompir v zadnjih desetletjih slabše rodi.

Število konj je bilo v Tuhinjski dolini še v prvih letih po prvi svetovni vojni znatno večje. Z njimi so prevažali gradbeni les in drva za kurjavo v Kamnik, pred prvo svetovno vojno pa bukovino za kurjavo tudi v Ljubljano. V novem času je ta način prevažanja docela izpodrinil kamion. Na 1000 prebivalcev pride 87 konj, ki jih imajo večinoma na kmetijskih obratih z več kot 10 ha zemlje. Danes prevažajo z njimi les s hribov do ceste. Pri obdelavi zemlje uporabljajo konje le na revnejših njivah, kajti na strmejših orjejo z voli, ki so za to primernejši. Manjše kmetje in bajtarji, ki nimajo volov, opravijo to s kravo. V nekaterih vaseh na osrednjem hribovju ne najdeš niti enega konja.

Od malih živali so zastopani kunci in perutnina, v osrednjem pasu se ukvarjajo ponekod tudi s čebelarstvom. O kaki načrtni reji malih živali ne moremo govoriti.

Povprečno število perutnine na gospodarstvo je znatno večje v naseljih nižjega in osrednjega pasu. Više, kjer so naselja na manj obširnih krčevinah in hiše v bližini sklenjenega gozda, je število perutnine tudi pri večjih kmetih neznatno. Gozd je pač zelo bogat divjačine, zlasti lisic, ki kradejo perutnino. Zato vzdržujejo kmetje

samo po dve ali tri kokoši v manjšem ograjenem prostoru, na polju pa propada pri žetvi odpadlo zrnje in drugo, kar bi lahko služilo perutnini za prehrano. Na splošno služi perutnina le domači preskrbi z jajci; v gospodarsko pridobitnem pogledu nima večjega pomena.

Sadjarstvo

Sadjarstvo pomeni za celotno gospodarstvo manj pomembno stransko panogo. Po vseh naseljih do 950 m najdeš okoli hiš močno zanemarjeno, s preprostim vejevjem in lišaji poraščeno sadno drevje. Človek samo pobira sadove, ki spričo skrajno slabe nege in velike starosti dreves ne morejo biti obilni. Večinoma gre le za slabše vrste sadja, največ za jabolka, hruške in slive, v nekoliko manjši meri tudi za češnje in orehe. V spodnjem in srednjem pasu prevladujejo jabolka nad hruškami in slivami, od 700 m navzgor pa naraste delež hrušk in sliv na račun jabolk. Od 800 m navzgor polagoma povsem prevladajo hruške in slive, pri 960 m — se na sredi travnika mešajo oreh, hruška in smreka. Oreh raste v manjši meri v vseh predelih, češnja pa le na skrajnem vzhodu severno od Motnika. Jabolka in hruške, ki so slabših manj odpornih vrst, povečini suše ter predeležujejo v mošt in žganje. Pri vseh vrstah sadja rodi le okoli polovica dreves. Ker rode navadno le vsako drugo leto, pade rodnost na četrtino. V gospodarskem letu 1949 je rodilo od sliv 15 %, od orehov 35 %, od jabolk, hrušk in češenj pa okoli 25 % dreves. Na majhno zainteresiranost in slabo gospodarjenje v tej panogi nas opozori tudi povprečni donos na posamezno drevo. V gospodarskem letu 1949 je bil največji pri hruškah in češnjah s povprečkom okrog 10 kg na drevo. Pri drugih vrstah sadja je bil še slabši: pri jablanah 8,5 kg, pri orehih 7,5 kg in pri slivah 3,5 kg. Primerjava med posameznimi KLO ne kaže pomembnejših razlik. V Nevljah znaša povprečni donos na drevo pri jabolkih 12,5, pri hruškah 18,4 kg. V manjši meri presega donos povprečje pri KLO Srednja vas (30).

Vsekakor bi bila nepravilna trditev, da so slabi donosi povsod posledica neugodnih prirodnih pogojev. Posamezni gospodarji v spodnjem in srednjem pasu do višine 700 m so se začeli ukvarjati z intenzivnejšim sadjarstvom že v dobi med prvo in drugo svetovno vojno. V bližini naselij: Poreber, Sela, Hruševka, Loke in Zg. Motnik opaziš povsod na prisojnih pobočjih z mladim drevjem posajene sadne vrtove sortirane sadja, jabolk, krušk in sliv. V Lokah in Srednji vasi imata dva kmeta celo drevesnici sadnih dreves, ki jih prodajata okoliškim kmetom. Intenzivno sadjarstvo v teh krajih ne pomeni tveganja. Na hribovju v višini med 500 in 700 m so poletja topla, zgodnje pozebe pa manj pogoste. Domačini, ki se ukvarjajo že več let intenzivno s sadjarstvom, pravijo, da jim spomladanska slana še nikdar ni uničila sadja in da je letina vsako leto dokaj dobra.

Tehnika kmetijske proizvodnje

Tudi način proizvodnje — proizvodna tehnika — ni povsod enak. Ta je odvisen od prirodnega okolja (reliefa) in družbenih razmer (socialno-posestnih). Ravni predeli omogočajo drugačen način obdelave zemlje kot strmejši hriboviti predeli. Revnejši kmetje si zaradi majhnega dohodka ne morejo nabaviti strojev. Razen tega bi tudi v dolini stroji za obdelavo manjših parcel ne bili primerni in rentabilni.

Orjejo v pretežni meri s plugom. Na bolj strmih pobočjih gornjega apniškega predela, kjer na njivi štrle iz plitve prsti gole skale, je za oranje potrebnih pet ljudi. Prvi vodi živino, drugi je pri »drevesu«, tretji pri kolcih uravnava smer oranja, dva pa kopljeta z motiko okoli skal in na krajeh, kjer zaradi prevelike nagnjenosti s plugom ne morejo orati. Na strmejših pobočjih osrednjega hribovja orjejo trije ali štirje, v ravnini pa dva, ponekod tudi en sam človek.

Sejejo povsod na roke, žanjejo s srpi. S traktorji orjejo, s stroji pa žanjejo in kose le manjše komplekse zadružne zemlje na Vrhpolju. Na njivah po strmih pobočjih, kjer zemlja pri oranju polzi, morajo na zgornji del njive znositi zemljo v koših nazaj. V koših donašajo od doma seme in gnoj, nazaj pa pridelek. V Žubejevem znosijo na 20 a veliki in za okoli 20—25° nagnjeni njivi vsako drugo leto približno 20 m³ zemlje. V Zg. Hribu znosijo na 15 a veliki in okoli 25° nagnjeni njivi vsako drugo leto okoli 180 košev prsti in gnoja: 100 za oves ali 150 za krompir.

Revnejši kmetje posestnih skupin do 10 ha mlatijo v hribih in ravnini večinoma vse s cepci, večji pa imajo mlatilnice, ki so posebnega tipa in zelo stare, še iz začetka XX. stoletja. Razen zob, ki ločijo zrno od klasja, so v celoti lesene. Izdelovali in popravljali so jih domači obrtniki iz Špitaliča. Mlatilnice so na živinski in vodni pogon. Pri drugi vrsti daje osnovno energijo mlinско kolo, postavljeno v mlinu poleg običajnega mlinškega kolesa, ki je transmisijsko zvezano z mlatilnico. V Snoviku, kjer je med podom, na katerem stoji mlatilnica, in mlinom ob potoku višinska razlika okoli 12 m, opravljajo prenos jeklena greda in zobata kolesa. V Hrušovki, kjer je pod 50—60 m nad potokom, opravljajo prenos z jekleno vrvjo in zobatimi kolesi.

V sklop kmetijskih obratov spadajo tudi mlini na en kamen, ki stoje ob potokih. V njih meljejo svoje žito le gospodarji lastniki ter njihovi bližnji sosedje. V zgornjem apniškem pasu, kjer tečejo potoki zaradi propustnosti kamenin le v času dežja, si je kmet Kuhar, po domače Podbevšek iz Bele peči, zgradil betoniran vodni zbiralnik, ki se ob dežju napolni. Ko melje, spusti po 20—30 m dolgem in strmem koritu vodo na mlinско kolo. Na podobne zbiralnike, le da so zgrajeni iz tamkajšnjih nepropustnih kamenin, naletimo na pobočju Svinje okoli Djekš na Koroškem.

Sadje suše v srednjem pasu, kjer ga je več, v sušilnicah, drugod pa v krušnih pečeh. Sušilnice, ki stoje sredi sadnega vrta, so do 2,5 m dolge in 2 m visoke, iz opeke ali kamenja zidane hišice. Notranji del, ki prihaja v dotik z ognjem, ne oblože z apnencem ali navadno opeko, temveč uporabljajo zato proti visoki temperaturi odporni domači kamen »brstnik«. Uporabljajo ga tudi za oblogo notranjega dela krušnih peči. Kopljejo ga v grapah jugovzhodno od Sel pri Kamniku, večji kompleksi so tudi nad Črnim grabnom severozahodno od Češnjic.

Žita in sena ne suše povsod na isti način. V kozolcih raznih oblik suše vse vasi, razen najvišje ležečih Sovine peči in Poljane, kjer suše mešano na ostrveh in kozolcih. Starejši domačini pravijo, da v teh dveh vaseh še pred 30 leti ni bilo nobenega kozolca. Danes si sicer že uveljavljajo, toda prevladovanje sušenja v ostrveh je še vedno očitno.

Vloga posameznih kmetijskih gospodarskih panog po pasovih (tabela III)

Jasno je, da vloga posameznih kmetijskih panog zaradi različnih prirodnih pogojev ni enaka v vseh treh pasovih. Toda točno označiti, kakšna je v vsakem izmed njih, je brez podrobnih ekonomskih analiz težavno. Približno podoba tega nam pokaže pregled deležev zemljiških kategorij in živine na enega kmečkega prebivalca.

V dolini pride na enega aktivnega prebivalca 0,5–0,8 ha orne zemlje in 0,4–0,7 ha travnikov s pašniki, približno eno govedo ter 1–2 prašiča in na dva prebivalca en konj.

V srednjem pasu pride na enega aktivnega prebivalca 1–1,5 ha orne zemlje in 0,5–1 ha travnikov in pašnikov, dve govedi, okoli 1–2 prašiča in na dva aktivna kmečka prebivalca en konj.

V zgornjem pasu od 700 m navzgor naraste delež obdelovalne zemlje na enega aktivnega prebivalca na 1–1,5 ha in delež travnikov s pašniki na 2–3,5 ha. Tu služi obdelani svet tudi v večji meri pridelavi živinske krme, saj vsako leto posejejo okoli 30 % orne zemlje z deteljo, oves pa zavzema okoli 30 % z žiti posejanih površin. Delež goveje živine naraste na 2–2,5, poleg tega pridejo še 1–3 ovce in okoli 0,5 konja na enega aktivnega kmečkega prebivalca. Vsekakor je število živine v primeri z nižjim predelom premajhno glede na 3–4 krat večje površine travnikov s pašniki ter na večji delež s krmilnimi rastlinami posejanih njiv. Trud z obdelovanjem njiv je v tem pasu manj poplačan kot drugo, saj letina ne donša niti dvakratnega semena.

V dolini, kjer je več ravnega sveta, primerne za polje, in kjer je manj pašnikov, rahlo prevladuje poljedelstvo nad živinorejo, čeprav je tudi le-ta važna. Zato mislim, da ta predel lahko označimo za poljedelsko-živinorejski.

Tabela III.

Povprečni delež zemljiških kategorij in vrst živine na enega aktivnega prebivalca in na enega prebivalca v nekaterih naseljih doline ter srednjega in zgornjega pasu

Naselja po pasovih	Njive v ha		Travniki v ha		Pašniki v ha		Gozd v ha		Govedo v ha		Prašiči v ha		Ovce v ha		Konji v ha		
	akt.	celot.	akt.	celot.	akt.	celot.	akt.	celot.	akt.	celot.	akt.	celot.	akt.	celot.	akt.	celot.	
Nevlje . . .	0,83	0,41	0,68	0,33	0,27	0,13	2,75	1,30	1,2	0,6	2,2	1,1	—	—	0,5	0,2	dolina
Srednja vas .	0,53	0,34	0,48	0,31	0,26	0,17	1,82	1,19	0,9	0,6	0,9	0,6	0,7	0,4	0,3	0,2	
Šmartno . .	1,13	0,64	0,65	0,28	0,37	0,16	3,45	1,63	2,2	1,—	2,—	0,9	0,7	0,3	0,6	0,3	srednji pas
Sela	1,47	0,87	0,46	0,25	0,48	0,27	2,52	1,38	0,9	0,5	0,8	0,4	0,2	0,1	0,4	0,2	
Sp. in Zg. Hrib	0,41	0,21	0,52	0,26	0,60	0,31	1,64	0,85	2,1	1,—	1,4	0,7	—	—	—	—	
Bela peč . .	1,36	0,48	2,62	0,87	0,30	0,91	10,73	3,57	2,5	0,8	1,1	0,4	2,6	0,9	0,7	0,2	zgornji pas
Ravne . . .	1,04	0,72	0,61	0,43	0,40	0,17	6,50	4,55	2,—	1,5	1,5	1,—	1,5	1,—	0,4	0,3	
Zg. Okrog . .	1,—	0,49	0,60	0,30	1,80	0,93	4,81	2,45	1,42	0,7	1,3	0,6	1,8	0,9	0,2	0,1	
Sovina peč .	1,50	0,60	1,70	0,64	0,90	0,34	5,95	2,28	2,6	1,—	1,7	0,6	1,4	0,5	0,6	0,2	

V pasu med 500 in 750 m igra poljedelstvo sicer še vedno važno vlogo, kar smo videli pri razporeditvi kulturnih rastlin, toda v veliki meri prevladuje že živinoreja. Zato lahko označimo ta pas kot živinorejsko-poljedelski.

Zgornji pas kaže sicer velik delež obdelovalne zemlje na enega aktivnega prebivalca, toda ta zemlja je malo donosna. Glavni dohodek je živinoreja; zato je to izrazito živinorejski predel.

Napačno bi bilo podcenjevati gozd kot vir dohodkov za preživljanje, vendar je težavno točneje določiti njegovo vlogo. Gozd je različne kakovosti, njegovo vrednost pa mestoma znižuje slaba dostopnost posameznih predelov. V času gospodarske krize po letu 1930 je cena lesa znatno padla. Kmet, ki je v času konjunktura v lesni trgovini zanemarjal živinorejo, je bil v krizi prisiljen za isto vsoto denarja izsekati 3—4 krat več lesa, na kar nas danes opozarjajo velike površine z mladim lesom poraslega gozda, ki zdaj ne donša nobenega dohodka.

Zaključki in pogled v prihodnost

Stanje kmetijskega gospodarstva, kakor smo ga videli, ni posebno ugodno. Kmet ne izkorišča v prirodi danih pogojev za živinorejo, ampak se trudi in ubija z manj donosnim poljedelstvom.

V dolini zaradi drobne parcelacije ne morejo uporabljati strojev in se pri obdelavi poslužujejo primitivnega načina proizvodne tehnike. Hektarski donos razen v zgornjem pasu ni nizek, če pa upoštevamo, da je obdelava v danih morfološko ugodnih razmerah primitivna, vidimo, da je dohodek posameznika prenizek. Gorski pašniki so zanemarjeni ter močno porasli z grmičevjem, kar zmanjšuje sposobnost za pašo, zatoorej postopno pada število živine.

Za izboljšanje gospodarskih razmer je nujno potrebna preusmeritev gospodarstva na živinorejo. Dolinski del in nekateri ravnejši predeli prisojnih pobočij bi služili za pridelavo krmilnih rastlin, ostali predeli zahodno in južno od Menine do višine 1000 m pa za predstopno pašo, kjer bi se pasla živina od zgodnje pomladi do poletja. Poleti bi pasli živino na pašnikih Menine planine, kjer bi seveda bila potrebna melioracija starega ter ustvaritev novega pašniškega sveta. Število ovac, ki bi se pasle na manj ugodnih, za govedo neprimernih pašnikih, bi moglo še preseči stanje ob koncu XIX. stoletja. Nižji svet pod 1000 m, kjer bi se trava med poletjem ponovno obrasla, bi pa služil za pašo do pozne jeseni. Pozimi bi preživel živino v hlevih, ki bi bili v dolini ali na terasi 510—520 m, od koder je lahek dostop do ceste.

Na Menini in v vmesnem pasu bi bili potrebni veliki hlevi in moderne mlekarne. Molžo in predelavo mleka naj bi opravljala elektrika. Stalna vodnatost potokov omogoča postavitev manjših central, ki bi zalagale vso dolino z elektriko. Odvoz mleka in

mlečnih izdelkov ter dovoz in odvoz potrebnega blaga bi se opravljal po žičnici, po kateri naj bi bila zvezana vsa večja pašniška središča z dolino, ki bi predstavljala gospodarsko in upravno središče celotnega območja.

V srednjem pasu ne kaže podcenjevati v sili in borbi za obstoj priborjenih dosedanjih izkustev drobnih proizvajalcev v sadjarstvu. Nasprotno, potrebno je, da stvar prouče strokovnjaki ter izdelajo načrt za intenzivno moderno sadjarstvo.

Skratka, za izboljšanje življenjskih razmer in za racionalnejšo izrabo prirodnih dobrin je nujno potrebna elektrifikacija, mehanizacija in kemizacija kmetijske proizvodnje. Osnova za izvedbo tega je v kolektivizaciji, odpravi drobne proizvodnje in uvedbi velikopoteznega kmetijskega gospodarstva.

Viri in literatura

1. Rakovec: H geologiji in morfologiji Tuhinjske doline, Hrvatski geogr. glasnik, str. 175—185, Zagreb 1939.
2. Padavinske razmere v obdobju: za Zg. Tuhinj 1925—1940, Spitalič 1928—1940 (Podatki Meteorološkega zavoda v Ljubljani).
3. Ilešič: Kmetiska naselja za vzhodnem Gorenjskem, Geografski vestnik, str. 5—94, Ljubljana 1935.
4. Urankar: Zgodovina trga Motnika, Ljubljana 1940.
5. Vollständiges Ortschaften-Verzeichniss der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dez. 1890, Wien 1892.
6. Spezial Orts-Repertorium von Krain. Neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dez. 1890, Wien 1894.
7. Gemeindelexikon von Krain. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dez. 1900, Wien 1905.
8. Spezial Ortsrepertorium von Krain. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dez. 1910, Wien 1919.
9. Splošni pregled Dravske banovine, Ljubljana 1939.
10. Predhodni rezultati popisa stanovništva u FNRJ od 15. marca 1948, Beograd 1948.
11. Število prebivalstva po naseljih (Na osnovi originalnih podatkov po družinskih kartotekah nov. 1950).
12. Ivo Lah: Slovenija v luči OUZD v Ljubljani. Tehnika in gospodarstvo, 3—4 zv., str. 65—75, Ljubljana 1938.
13. Urahtnik: Pogledi na družabno in gospodarsko strukturo Slovenije, Ljubljana 1939.
14. Podatki vojnih žrtev NOV pokreta v obdobju 1941—45.
15. Ilešič: Agrarna prenaseljenost Slovenije. Tehnika in gospodarstvo, 3—4 zv., str. 60—70, Ljubljana 1940.
16. Ilešič: Agrarna prenaseljenost Slovenije. Rokopis.
17. Socialno-posestne razmere po KLO Tuhinjske doline leta 1950 (statistični urad OLO Kamnik).
18. Miklič: Sezonsko izseljevanje. Tehnika in gospodarstvo, 3—4 zv., str. 87—96, Ljubljana 1939.
19. Nekaj o naših obiralcih. Slovenski hmeljar, št. 8, stran 3 do 4, Celje 1939.
20. Naši obiralci, Slovenski hmeljar, št. 2, str. 5—7, Celje 1940.
21. Stanovništvo po glavnem zanimanju u Dravskoj banovini po općinama 1931 (rokopis).

22. Poklicna struktura prebivalstva Tuhinjske doline po KLO marca 1948 (na osnovi originalnih podatkov statističnega urada LRS).
23. Poklicna struktura prebivalstva februarja 1950 po KLO Tuhinjske doline (na osnovi družinskih kartotek po KLO).
24. Poklicna struktura prebivalstva Tuhinjske doline po naseljih novembra 1950 (na osnovi družinskih kartotek).
25. Število rojstev in smrtnih primerov med štetji 1948–50 (poverjenišvo za zdravstvo OLO Kamnik).
26. Navodila popisovalcev za popis prebivalcev na dan 15. marca 1948, Ljubljana 1948.
27. Čerček: Planine v južnih Kamniških Alpah. Geografski vestnik, str. 37–85, Ljubljana 1949.
28. Število pasene živine na južnem delu Menine v letu 1950 (po podatkih poverjenišva za kmetijstvo pri OLO Kamnik).
29. Rezultati popisa živine 15. I. 1950 po KLO.
30. Stanje sadja — število dreves posameznih vrst sadja — rodnost v letu 1949 (oddelek za statistiko pri OLO Kamnik).
31. Melik: Slovenija I. zvezek, Ljubljana 1936.
32. Zwitter: Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stol. do današnjih dni, Ljubljana 1936.
33. Gospodarska struktura Slovenije, Socialno-ekonomski inštitut, Ljubljana 1939.
34. Hrvoj Maister—Filip Uratnik: Socialni problemi slovenske vasi, II. zvezek, Ljubljana 1938.

Vladimir Klemenčič

GÉOGRAPHIE AGRAIRE DE LA VALLÉE DE TUHINJ

Résumé

L'auteur étudie la géographie agraire de la vallée de Tuhinj, située dans la partie septentrionale des montagnes longeant la Save, au pied de la Menina planina, entre le bassin de Ljubljana à l'Ouest et le bassin de Celje à l'Est. La vallée est étroite et divisée en deux bassins fluviaux par la ligne de partage des eaux qui se trouve dans la vallée même près de Kozjak: celui de la Nevljica à l'Ouest et celui de la courte Motnišnica à l'Est. Les deux rivières ne tiennent pas le milieu de la vallée, mais coulent plutôt sur son bord méridional, sous les pentes escarpées des montagnes calcaires et boisées.

La plupart des habitations sont réparties au fond de la vallée et sur les versants exposés au midi qui bordent la vallée au Nord. Du point de vue économique et géographique, la vallée est divisée en trois zones: inférieure, médiane et supérieure. La première est représentée par les terrains alluviaux du fond de la vallée, comblé de dépôts imperméables en trois endroits: à l'embouchure de la Nevljica près de Nevlje, entre Podhruška et Loke, et dans la partie élargie de la vallée de la Motnišnica près de Motnik. La zone médiane est représentée par les montagnes tertiaires aux niveaux bien conservés en forme de croupes allongées dont les pentes douces offrent des terrains propices à la colonisation. Les plus importants sont hauts de 530 à 540 m à l'Est et de 510 à 530 m à l'Ouest; il s'y trouvent les hameaux Steblevk, Kostanj, Hruševka, Sela, Ružično; les niveaux de 620 à 640 m supportent les hameaux Zubejevo, Poreber, Zgornji Hrib, et ceux de 740 à 760 m, Prapreče et Ravne sous la Menina planina. La zone supérieure est représentée par des pentes calcaires et escarpées aux niveaux peu con-

servés où il n'y a, cachés dans les forêts, que les deux hameaux les plus hauts de la vallée de Tuhinj, Sovina peč (910 m) et Poljana (940 m).

L'auteur analyse en détail les conditions naturelles, sociales et économiques qui ont agi sur l'évolution économique dans le passé et sur l'état économique actuel. En conclusion, il indique les possibilités de l'évolution économique dans le futur. En décrivant le développement de l'économie, l'auteur analyse le mouvement de la population dans les dernières soixante-dix années. Pour étudier la branche économique la plus importante, on pourrait dire la seule qui importe — l'économie agraire — il suit le cycle économique annuel des saisons. Il souligne les différences entre les diverses zones qui résultent des microclimats et des conditions pédologiques différents. Étant donné qu'il y a une différence d'altitude de 600 m environ entre les terrains cultivés les plus hauts et les plus bas, les conditions naturelles y varient considérablement. La moisson d'une même variété de céréales (orge hivernal) s'y fait à 32—35 jours de distance. Le lourd sol argileux du fond de la vallée offre à l'exploitation des possibilités tout autres que les terrains sablonneux plus légers sur les pentes douces exposées au midi des monts tertiaires, ou que la mince couche de lourde terre argileuse qui recouvre les calcaires de la zone supérieure.

Comme dans toutes les autres régions des montagnes longeant la Save, dans la vallée de Tuhinj aussi prédomine le type du petit village au plan parcellaire des champs en blocs. Sur les versants de montagnes au Nord de Motnik et en quelques autres endroits seulement, on trouve des fermes isolées combinées avec des hameaux d'origine secondaire. Les hameaux en bord de route ont changé leur physionomie en raison du rôle considérable de cette route qui, vers la fin du moyen âge, représentait la ligne de communication la plus importante entre les bassins de Ljubljana et de Celje. De cette époque datent les villages aux maisons largement espacées, dites «maisons de charretiers». Les villages Šmartno et Tuhinj, étant siège de paroisse déjà avant l'époque de Joseph II, se sont le plus développés. On y trouve, groupés autour de l'église, le presbytère, la maison du sacristain, l'école, l'auberge et la boutique.

Sur la colonisation pré-slave toute donnée nous fait défaut. Les toponymes et les types des systèmes parcellaires semblent prouver que la vallée fût colonisée successivement depuis l'arrivée des Slaves jusqu'à nos jours. Les niveaux au Nord de la vallée, exposés au midi, furent colonisés les premiers, puis vint le tour du fond marécageux de la vallée, et en dernier lieu celui des versants au Sud de la vallée à exposition de Nord dont les terrains étaient le moins favorables à l'agriculture et à l'habitation.

Nous manquons de données sur le mouvement de la population jusqu'au milieu du XIXe siècle. Une comparaison du nombre des habitants entre les recensements de 1880 à 1890 et de 1900 montre un courant d'émigration, imputable à la crise économique agraire qui a dépeuplé aussi d'autres régions rurales de la Slovénie. Les recensements de 1910 et de 1931 indiquent cependant un état stagnant ou un accroissement de la population, conséquence de la prospérité du commerce de bois. Les journaliers, les petits et les moyens propriétaires ne trouvaient pas assez de travail sur leurs terres pour s'en occuper toute l'année. Les petites propriétés de 10 hectares n'ont en moyenne que 1 hectare de terre labourable, les propriétaires plus riches n'en possèdent guère au-dessus de 3 hectares. Les revenus de la ferme ne suffisant pas aux besoins de la famille, les paysans cherchaient un supplément en s'embauchant ailleurs pour des travaux d'agriculture saisonniers. Dans ces régions montagneuses, l'herbe et le blé mûrissent quelques semaines plus tard que dans la plaine. Ainsi les hommes pouvaient s'absenter en juin pour aller faucher l'herbe dans les environs de Skaručna et de Vodice, tandis que les femmes allaient vers la fin de juin couper le blé dans les environs de Ljubljana. Ces travaux terminés, ils pouvaient revenir pour leurs propres récoltes, et en août ils

partaient de nouveau pour la vallée de la Savinja où ils s'embauchaient pour la cueillette du houblon.

Comme il n'y eut pas de recensement entre 1931 et 1941, il nous manque des données sur le mouvement de la population au cours de cette période qui représente une époque très difficile du point de vue économique. L'introduction des machines agricoles rendit inutile la main-d'oeuvre saisonnière, l'évolution industrielle de la Slovénie fut arrêtée faute des capitaux, l'émigration vers d'autres pays fut difficile du fait de la crise économique du monde capitaliste et, plus tard, du fait de la guerre imminente, le bois n'atteignait que des prix dérisoires. La population augmentait, tandis que les sources de revenus diminuaient.

Pendant la deuxième guerre mondiale, la vallée de Tuhinj fut un des centres du mouvement pour la libération nationale. De ce fait, elle eut à subir ravages et pillages continuels, ses villages furent incendiés et maints de ses habitants fusillés par l'occupant. En conséquence, le nombre de la population dans quelques villages a démesurément diminué.

La libération nationale et sociale après la guerre signifie le début d'une période nouvelle dans le mouvement de la population. La main-d'oeuvre chômanche ou insuffisamment occupée a trouvé du travail dans les entreprises industrielles nouvelles ou agrandies. L'influence économique de la ville de Kamnik reflétée dans les déplacements quotidiens de la main-d'oeuvre habitant les communes voisines et qui, en 1910, se faisait sentir jusqu'aux villages Nevlje et Vrhpolje seulement, et en 1931 jusqu'aux hameaux dispersés sur les hauteurs de la partie occidentale de la vallée et jusqu'au village Log au bord de la route, s'est étendue après la guerre sur la vallée entière. Quant au mouvement de la population, les conséquences du nouveau système économique agissent en deux sens. Les ouvriers industriels de fraîche date ont émigré des villages montagnards où le nombre des habitants a diminué. La plupart des ouvriers habitant les villages en bord de route cependant y sont restés et gagnent leur lieu de travail chaque jour à bicyclette ou en car. En février 1950, 657 personnes ou 33 % de la population apte au travail se déplaçaient ainsi quotidiennement. Le nombre des ouvriers habitant à l'Est de Kavran qui, avant la guerre, ne furent pas une centaine, a monté à 384. Quant à la structure professionnelle, le contingent de la population non-agricole a considérablement augmenté et dépasse déjà 50 % dans tous les villages en bord de route.

Dans l'économie, le rôle prépondérant est joué par l'agriculture dont les branches ont souvent changé de priorité. Quelques indices nous font présumer que, au dernier quart du XIXe siècle, ce fut l'élevage qui prédominait. La vallée de Tuhinj offre en effet des conditions extrêmement favorables à cette branche de l'économie, les prés, les pâturages et les alpages constituant 26 % du total de ses terres. Les alpages de la Menina planina dépendent des villages de la partie centrale et inférieure de la vallée. Aux dernières années du XIXe siècle, plusieurs milliers de moutons et quelques pièces de gros bétail paissaient encore sur ces alpages. Depuis cette époque et jusqu'à l'année 1930 (au temps de la prospérité du commerce de bois), le paysan s'occupait surtout de la vente du bois, l'élevage et la culture des champs ne venaient qu'en second lieu. En 1898, les paysans se répartirent les pâturages et les forêts communs de la Menina planina pour les exploiter individuellement; ils négligeaient cependant le reboisement et l'essartage. Pendant la période 1931—1941, au temps où le commerce de bois souffrait de la crise économique, les paysans de Tuhinj étaient dans une situation très difficile. L'élevage et l'agriculture qu'ils avaient négligés ne pouvaient pas suffire à leurs besoins. Il était difficile de vendre du bois, même à des prix extrêmement bas. Pour entretenir leurs familles, ils furent obligés d'abattre leurs plus belles forêts. Les conséquences en sont sensibles encore aujourd'hui où des larges parties des forêts de la vallée de Tuhinj, plantées en jeunes arbres, n'apportent

rien à leurs propriétaires. La situation économique difficile obligeait le paysan à cultiver aussi les terres peu productives. Quelques paysans de la zone médiane se sont consacrés alors à l'arboriculture fruitière qui y jouit des conditions très favorables, surtout sur les pentes ensoleillées des montagnes tertiaires où il n'y a pas de danger de gelée printanière.

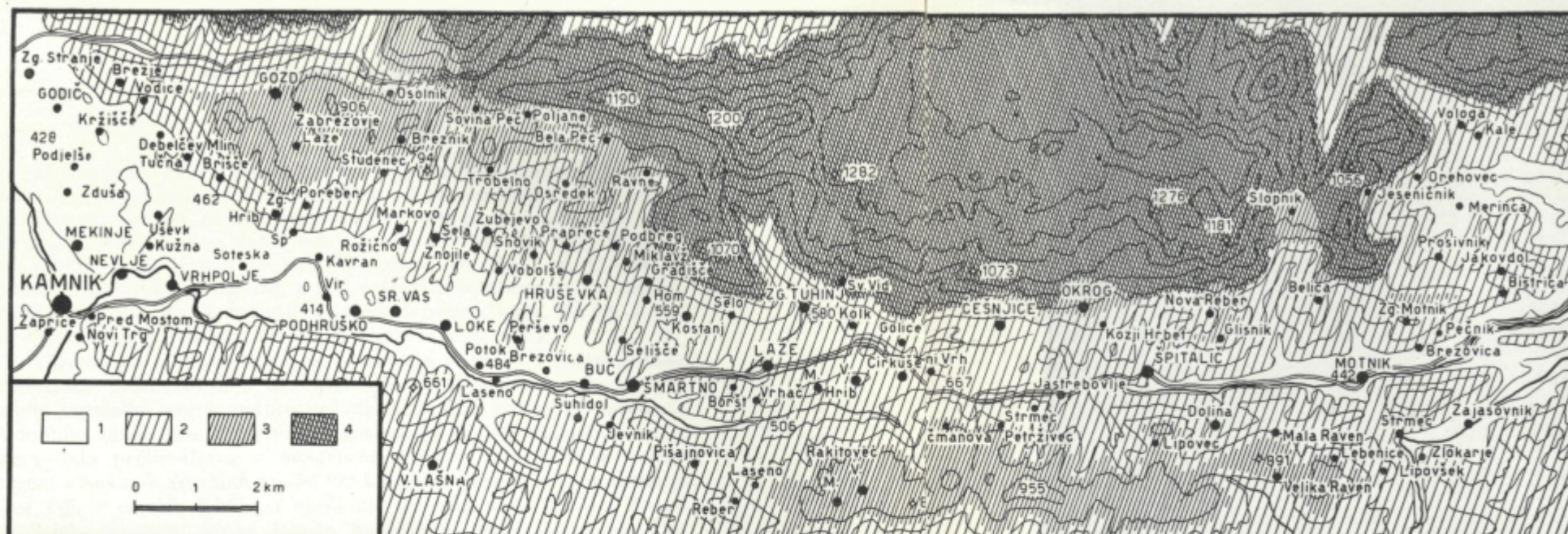
Après la guerre, la situation sociale et économique n'a pas beaucoup changé, bien qu'une partie considérable de la population ait trouvé du travail dans l'industrie. Les petites propriétés morcelées et la technique agricole primitive sur les terrains en pente raide exigent beaucoup de travail, tandis que le rendement reste relativement pauvre (Poljane, Sovina peč: rendement du blé — 7—8 quintaux par hectare). Sur les versants supérieurs des montagnes tertiaires, il faut une équipe de 4 à 5 personnes pour le labourage. Chez la plupart des paysans, on continue à couper le blé avec des faucilles et à le battre avec des fléaux. Les alpages qui pourraient nourrir pendant la belle saison un nombre considérable de bétail, sont peu ou point exploités; le nombre du bétail sur les pâturages baisse successivement depuis la fin du XIXe siècle.

Une amélioration de cette situation ne peut être apportée dans le futur que par une transformation fondamentale de l'économie rurale qui doit mettre l'élevage au premier plan. Les champs dans la vallée et sur les terrains en pente douce des niveaux dans les montagnes tertiaires pourraient donner beaucoup de fourrage. Les autres terrains jusqu'à l'altitude de 1000 m pourraient servir de pâturages pour le bétail au début du printemps et vers la fin de l'automne. En été, le bétail serait transhumé, les alpages cependant ont besoin d'une amélioration sérieuse.

Aux alpages et dans la zone intermédiaire, on devrait construire des étables et des laiteries modernes. La traite et la production de beurre et de fromage devrait se faire à l'aide de l'électricité. Le débit d'eau régulier des ruisseaux permet la construction de petites hydrocentrales qui pourraient pourvoir toute la vallée d'énergie électrique. Le transport du lait et des laitages ainsi que des provisions nécessaires aux alpages pourrait s'effectuer par voie des funiculaires reliant la vallée à la montagne.

Dans la zone médiane, il ne faut pas sousestimer les expériences des petits arboriculteurs fruitiers, acquises dans la lutte pour l'existence. Il est au contraire nécessaire que des experts s'y intéressent afin d'élaborer des plans pour une arboriculture fruitière productive.

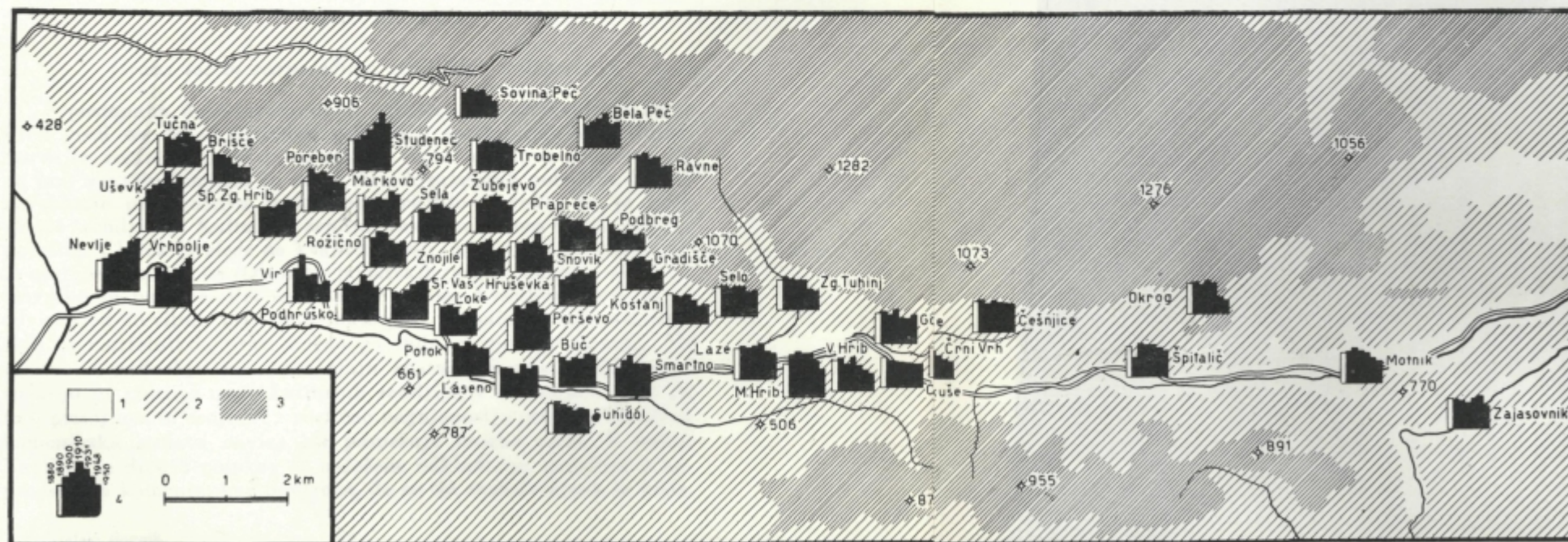
L'amélioration de la situation économique pourrait être réalisée par la suppression de la petite production et par l'introduction d'un système économique de grande envergure, première condition de la bonification chimique du sol, de la mécanisation et de l'électrification de la production agricole.

Karta višinskih pasov Tuhinjske doline

1. spodnji pas do 500 m — 2. srednji pas do 750 m — 3. zgornji pas kulturnih zemljišč nad 750 m — 4. pas gozda in višinskih pašnikov

Karta II.

Rast prebivalstva po naseljih Tuhinjske doline med popisi 1880—1950

1. obcestni predel — 2. hribovski predel — 3. podgorski predel — 4. spremembe števila prebivalstva med popisi 1880, 1890, 1900, 1910, 1931, 1948, 1950